# 7.4 Особливості розгляду цивільних справ у порядку окремого та наказного провадження

## Поняття та місце окремого і наказного провадження у системі цивільного судочинства

Система цивільного судочинства в Україні не обмежується лише позовною формою захисту. Цивільний процесуальний кодекс України прямо встановлює, що цивільне судочинство здійснюється у трьох процесуальних формах: позовному, наказному та окремому провадженні. Частина друга статті 19 ЦПК України закріплює: *«Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) позовного провадження (загального або спрощеного); 2) наказного провадження; 3) окремого провадження»*. Це означає, що наказне і окреме провадження є самостійними видами цивільного судочинства, а не різновидами позовного провадження.

Отже, місце наказного та окремого провадження у системі цивільного судочинства визначається через їхню спеціальну функцію. Позовне провадження призначене для вирішення спору про право між сторонами; наказне – для швидкого судового захисту за безспірними або формально підтвердженими вимогами, прямо визначеними законом; окреме – для підтвердження юридичних фактів, станів або неоспорюваних прав за відсутності спору про право. Такий розподіл випливає із системного зв'язку статті 19 ЦПК України, статті 160 ЦПК України та статті 293 ЦПК України.

### Поняття наказного провадження та його призначення

Нормативне визначення наказного провадження розкривається через поняття судового наказу. Частина перша статті 160 ЦПК України встановлює: *«Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 цього Кодексу»*. Уже сама ця норма показує дві ключові ознаки наказного провадження: по-перше, воно завершується не рішенням у позовному розумінні, а судовим наказом як особливою формою судового рішення; по-друге, воно застосовується лише до тих вимог, які прямо перераховані у статті 161 ЦПК України. Частина друга тієї ж статті визначає суб'єкта звернення: *«Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб»*. Частина третя статті 160 ЦПК України додає: *«Судовий наказ підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень у порядку, встановленому законом»*. Таким чином, наказне провадження є спрощеним і формалізованим способом судового захисту, який забезпечує отримання виконавчого документа без повноцінного спору сторін у судовому засіданні.

З нормативної конструкції розділу II ЦПК України випливає, що призначення наказного провадження полягає в оперативному стягненні заборгованості або іншої безспірної вимоги у тих випадках, коли закон прямо дозволяє використати спрощений механізм замість позову. Воно не передбачає класичного змагального розгляду між позивачем і відповідачем, а ґрунтується на перевірці судом заяви та документів стягувача. Це підтверджується тим, що стаття 160 прямо відсилає до вичерпного переліку вимог статті 161 ЦПК України, а в

подальших нормах розділу ІІ йдеться про розгляд заяви та видачу наказу, а не про вирішення спору між сторонами.

**Поняття окремого провадження та його відмінність від позовного**

На відміну від наказного, окреме провадження прямо визначене у ЦПК України як вид непозовного цивільного судочинства. Частина перша статті 293 ЦПК України встановлює: *«Окреме провадження - це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав»*. Це визначення є базовим для всього підрозділу: воно прямо вказує, що окреме провадження не є позовним і що його предметом є не спір між сторонами, а підтвердження певного юридичного стану, факту або неоспорюваного права.

Головна відмінність окремого провадження від позовного полягає саме у відсутності спору про право. Ця ознака випливає не лише з частини першої статті 293 ЦПК України, а й зі статті 294 ЦПК України. Частина шоста статті 294 встановлює: *«Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах»*. Отже, закон прямо розмежовує дві процесуальні форми: окреме провадження можливе лише доти, доки немає спору про право; як тільки такий спір виникає, справа повинна перейти у площину позовного провадження.

**Нормативне регулювання наказного та окремого провадження**

Наказне провадження системно врегульоване у розділі ІІ ЦПК України, який охоплює статті 160–173. Уже сам заголовок цього структурного блоку – *«Розділ ІІ. Наказне провадження»* – засвідчує його самостійність у межах Кодексу. Стаття 160 визначає судовий наказ, стаття 161 – перелік вимог, за якими він може бути виданий, а подальші статті встановлюють вимоги до заяви, підстави відмови у видачі наказу, зміст наказу, порядок його надсилання боржнику, скасування та набрання законної сили. Таким чином, наказне провадження є спеціально врегульованою, замкненою процесуальною процедурою.

Окреме провадження врегульоване у книзі IV ЦПК України. Її початок становлять загальні положення – статті 293 і 294 ЦПК України. Стаття 293 визначає поняття окремого провадження і перелік справ, які в ньому розглядаються, а стаття 294 – загальні правила їх розгляду. Зокрема, частина третя статті 294 ЦПК України встановлює: *«Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом»*. Це принципова норма, бо вона показує, що окреме провадження не існує ізольовано від решти цивільного процесу, але має важливі винятки – насамперед щодо змагальності та меж розгляду.

**Загальні правила розгляду справ окремого провадження**

Стаття 294 ЦПК України надає окремому провадженню низку особливостей, які безпосередньо відрізняють його від позовного. Частина перша цієї статті

встановлює: *«Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи»*. Частина друга додає: *«З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази»*. Це означає, що у справах окремого провадження процесуальна активність суду є значно ширшою, ніж у класичному позовному процесі.

Далі частина четверта статті 294 ЦПК України передбачає: *«Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб»*. Отже, у цій формі провадження немає позивача і відповідача в класичному розумінні; натомість є заявник і заінтересовані особи. Частина п'ята тієї ж статті встановлює: *«Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди»*. А частина сьома закріплює ще одну важливу особливість: *«При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом»*. Сукупно ці положення демонструють, що окреме провадження орієнтоване не на вирішення конфлікту між сторонами, а на встановлення юридично значущих обставин у публічно контрольованій процесуальній формі.

**Спільні риси окремого і наказного провадження**

Попри істотні відмінності, окреме і наказне провадження мають і спільні риси. По-перше, обидва є самостійними формами цивільного судочинства, прямо названими у частині другій статті 19 ЦПК України. По-друге, вони функціонують поза класичною моделлю позовного спору між позивачем і відповідачем. По-третє, обидва види провадження врегульовані як спеціальні процедури: наказне – розділом II ЦПК України, окреме – книгою IV ЦПК України. По-четверте, і в наказному, і в окремому провадженні законодавець виходить із того, що відсутній або принаймні не повинен бути повноцінний спір про право у позовному розумінні: наказне провадження застосовується до прямо визначених вимог, а окреме – до підтвердження юридичних фактів чи неоспорюваних прав.

**Відмінні риси окремого і наказного провадження**

Разом з тим між цими провадженнями існують принципові відмінності. Наказне провадження зосереджене на судовому наказі як особливій формі судового рішення і на можливості швидкого примусового виконання грошової чи іншої вимоги, прямо передбаченої статтею 161 ЦПК України. Натомість окреме провадження спрямоване на встановлення або підтвердження юридичних фактів, станів чи неоспорюваних прав, причому перелік відповідних категорій справ закладено у частині другій статті 293 ЦПК України. Крім того, у наказному провадженні головною процесуальною фігурою є заявник-стягувач і боржник, а в окремому – заявник і заінтересовані особи. Нарешті, наказне провадження завершується видачею судового наказу як виконавчого документа, тоді як окреме провадження – рішенням суду про підтвердження або відмову в підтвердженні певного юридичного факту чи стану.

**Узагальнення**

Отже, наказне і окреме провадження займають самостійне місце у системі цивільного судочинства України поруч із позовним провадженням. Наказне провадження, врегульоване статтями 160–173 ЦПК України, призначене для швидкого судового захисту у справах про безспірні вимоги через видачу судового наказу. Окреме провадження, врегульоване статтями 293–350 ЦПК України, є видом непозовного цивільного судочинства, у якому суд підтверджує юридичні факти, стани або неоспорювані права. Їх спільною рисою є спеціальний, непозовний характер у системі цивільного процесу, а головною відмінністю – різне процесуальне призначення: у наказному провадженні йдеться про видачу виконавчого документа за визначеною законом вимогою, а в окремому – про судове підтвердження юридично значущих обставин за відсутності спору про право.

## Наказне провадження: поняття, умови та сфера застосування

Наказне провадження є особливою формою цивільного судочинства, що призначена для швидкого та спрощеного захисту прав особи у випадках, коли вимога є безспірною або підтверджується належними письмовими доказами. На відміну від позовного провадження, у наказному провадженні суд не вирішує спір про право між сторонами, а лише перевіряє, чи відповідає заявлена вимога встановленим законом умовам для видачі судового наказу.

Основою нормативного регулювання наказного провадження є розділ II ЦПК України, який охоплює статті 160–173. Базовими для розуміння цього інституту є статті 160 і 161 ЦПК України.

**Поняття судового наказу**

Частина перша статті 160 ЦПК України встановлює: *«Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 цього Кодексу»*. Таким чином, судовий наказ не є рішенням суду у класичному розумінні, яке приймається після розгляду спору між сторонами. Це окрема, спрощена форма судового рішення, яка ухвалюється без судового засідання і без виклику сторін.

Із цього визначення випливають основні ознаки судового наказу:

- він видається лише судом;
- є особливою формою судового рішення;
- застосовується лише до тих вимог, які прямо передбачені статтею 161 ЦПК України;
- видається у спрощеному порядку без проведення повного судового розгляду;
- після набрання законної сили є виконавчим документом.

Частина третя статті 160 ЦПК України прямо встановлює: *«Судовий наказ підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень у порядку, встановленому законом»*. Отже, після набрання законної

сили судовий наказ може бути безпосередньо пред'явлений до примусового виконання без отримання окремого виконавчого листа.

**Умови застосування наказного провадження**

Застосування наказного провадження можливе лише за наявності сукупності умов, які випливають із змісту статей 160–161 ЦПК України.

***1. Вимога повинна бути прямо передбачена статтею 161 ЦПК України***

Наказне провадження є винятком із загального позовного порядку, тому перелік вимог, за якими може бути видано судовий наказ, є вичерпним. Частина перша статті 161 ЦПК України встановлює, що судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу:

*«1) про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;»*

Отже, працівник має право звернутися до суду не з позовом, а одразу із заявою про видачу судового наказу, якщо роботодавець нарахував заробітну плату, але не виплатив її. Особливістю є те, що наказне провадження допускається лише тоді, коли сума вже нарахована і її розмір не потребує встановлення або доказування.

*«2) про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;»*

У цьому випадку судовий наказ може бути видано щодо відшкодування витрат, які були понесені у зв'язку з розшуком особи або майна.

*«3) про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення…»*

Ця категорія є однією з найпоширеніших у практиці. Вона охоплює борги за комунальні послуги, інтернет, телефон, кабельне телебачення, інші аналогічні послуги. Стаття також передбачає, що разом із сумою боргу можуть бути стягнуті індекс інфляції та три проценти річних.

*«4) про стягнення аліментів…»*

У статті 161 ЦПК України окремо передбачено кілька випадків стягнення аліментів у наказному провадженні. Судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення:

- на одну дитину – однієї чверті заробітку;
- на двох дітей – однієї третини;
- на трьох і більше дітей – половини заробітку;

але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку. Крім того, допускається вимога про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі у розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Водночас наказне провадження щодо аліментів можливе лише за умови, що така вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства або необхідністю залучення інших заінтересованих осіб.

*«5) про повернення вартості товару неналежної якості…»*

У цьому випадку підставою для видачі судового наказу є наявність рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухваленого на користь невизначеного кола споживачів. Тобто наказне провадження тут є похідним від уже встановленого факту порушення.

*«6) про стягнення заборгованості за договором, укладеним у письмовій (у тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб».*

Це одна з найбільш важливих і поширених підстав для наказного провадження. Вона дозволяє стягувати борги за договорами позики, кредиту, оренди, поставки, надання послуг тощо, але лише якщо:

- договір укладено у письмовій або електронній формі;
- вимога має грошовий характер;
- сума не перевищує 100 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;
- право вимоги підтверджується документами.

Станом на 2026 рік це означає, що наказне провадження може застосовуватися лише до порівняно невеликих сум. Якщо сума більша, необхідно звертатися до суду в позовному порядку.

***2. Вимога повинна бути безспірною***

Хоча ЦПК прямо не використовує термін «безспірна вимога», з усієї конструкції наказного провадження випливає, що воно застосовується лише тоді, коли між сторонами немає спору про право. Це підтверджується і правом боржника подати заяву про скасування судового наказу. Якщо боржник заявляє заперечення проти вимоги, наказне провадження припиняється, а спір має вирішуватися у позовному порядку.

Саме тому наказне провадження не допускається, коли:

- необхідно досліджувати складні фактичні обставини;
- потрібно допитувати свідків;
- сторони заперечують проти підстав або розміру вимоги;
- існує невизначеність щодо права.

**Сфера застосування наказного провадження**

Із аналізу статті 161 ЦПК України випливає, що наказне провадження найчастіше застосовується у таких категоріях справ:

- стягнення заробітної плати;
- стягнення комунальної заборгованості;
- стягнення аліментів;
- стягнення невеликих боргів за письмовими договорами;
- компенсація певних витрат.

Таким чином, сфера застосування наказного провадження обмежена вимогами, які:

- мають грошовий характер;
- підтверджуються документами;

- не потребують складного доказування;
- не пов’язані з необхідністю вирішення спору про право.

**Випадки, коли наказне провадження не допускається**

Наказне провадження не допускається у всіх випадках, коли вимога не входить до переліку статті 161 ЦПК України або коли існує спір про право.

Так, не може бути видано судовий наказ, якщо:

- особа просить визнати право власності;
- вимагає розірвання договору;
- просить відшкодувати моральну шкоду;
- оспорює дії чи бездіяльність іншої особи;
- необхідно встановити юридичний факт;
- сума вимоги за договором перевищує межу, встановлену пунктом 6 частини першої статті 161 ЦПК України;
- вимога не підтверджується письмовими доказами.

У таких випадках необхідно звертатися до суду в позовному провадженні.

Крім того, навіть якщо судовий наказ уже видано, боржник може подати заяву про його скасування. У такому разі наказне провадження фактично припиняється, а стягувач має право звернутися до суду із позовом.

**Співвідношення наказного та позовного провадження**

Наказне провадження є альтернативою позовному провадженню, але лише у випадках, прямо передбачених законом. Воно не замінює позовного провадження, а існує поряд із ним як спеціальна спрощена форма захисту.

Між наказним і позовним провадженням існують **такі основні відмінності**:

| **Критерій** | **Наказне провадження** | **Позовне провадження** |
|---|---|---|
| Наявність спору про право | Відсутній | Наявний |
| Форма звернення | Заява про видачу судового наказу | Позовна заява |
| Результат розгляду | Судовий наказ | Рішення суду |
| Виклик сторін | Не здійснюється | Обов’язковий |
| Судове засідання | Не проводиться | Проводиться |
| Дослідження доказів | Лише письмові документи | Повне дослідження доказів |
| Можливість скасування | Так, за заявою боржника | Рішення оскаржується в апеляції |

Водночас наказне і позовне провадження взаємопов’язані. Якщо суд відмовляє у видачі судового наказу або якщо наказ скасовано, заявник не втрачає права на судовий захист. Частина друга статті 166 ЦПК України прямо передбачає: *«Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 3–6*

*частини першої статті 165 цього Кодексу, унеможливлює повторне звернення з такою самою заявою. У цьому випадку заявник має право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку»*.

Отже, наказне провадження є допоміжною, спеціальною і спрощеною формою цивільного судочинства, яка застосовується лише у випадках, прямо визначених законом. Його головне призначення полягає у швидкому та ефективному захисті права тоді, коли вимога є безспірною, підтверджується документами і не потребує повноцінного судового розгляду.

## Порядок подання заяви про видачу судового наказу

Порядок подання заяви про видачу судового наказу у Цивільному процесуальному кодексі України врегульований спеціальними нормами розділу ІІ «Наказне провадження». Це означає, що при зверненні за судовим наказом застосовуються не загальні правила пред'явлення позову, а спеціальна процедура, передбачена насамперед статтями **162–165 ЦПК України**.

На відміну від позовної заяви, заява про видачу судового наказу подається не для вирішення спору між сторонами, а для отримання судового наказу як особливої форми судового рішення за безспірною вимогою. Саме тому закон встановлює окремі правила щодо підсудності, форми, змісту, додатків, судового збору та наслідків недотримання цих вимог.

### Підсудність заяви про видачу судового наказу

Спеціальне правило підсудності закріплене у статті 162 ЦПК України. Вона прямо встановлює: *«Заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими цим Кодексом»*.

Отже, у наказному провадженні не існує окремої спеціальної підсудності як загального правила: заявник повинен керуватися тими ж положеннями ЦПК України про територіальну юрисдикцію, які діють для цивільних справ загалом. Це означає, що при визначенні належного суду слід застосовувати статті **27–30 ЦПК України**, зокрема:

- загальну підсудність за місцем проживання або місцезнаходження боржника;
- альтернативну підсудність – якщо вона допускається характером вимоги;
- виключну підсудність – якщо вимога пов'язана з нерухомістю чи іншими випадками, прямо визначеними законом.

Для наказного провадження питання підсудності має особливе практичне значення, оскільки її порушення прямо є підставою для відмови у видачі судового наказу або передачі заяви за підсудністю. Частина перша статті 165 ЦПК України передбачає, що суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо *«заяву подано з порушенням правил підсудності»*.

Разом з тим для перевірки підсудності закон надає суду спеціальні процесуальні інструменти. Частина четверта статті 165 ЦПК України встановлює: *«Суддя з метою визначення підсудності не пізніше наступного дня з дня отримання заяви про видачу судового наказу перевіряє зазначене у заяві*

*місцезнаходження боржника за відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань».*

Крім того, якщо боржником є фізична особа, яка не має статусу підприємця, частина п'ята статті 165 ЦПК України зобов'язує суддю *«не пізніше двох днів з дня надходження такої заяви звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання фізичної особи - боржника».*

Частина шоста тієї ж статті додає, що така інформація має бути надана протягом п'яти днів, а частина сьома дозволяє судді користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру. Якщо ж з'ясується, що справа не підсудна цьому суду, частина восьма статті 165 ЦПК України передбачає: *«суд не пізніше десяти днів з дня надходження заяви постановляє ухвалу про передачу заяви про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами за підсудністю».*

Натомість якщо отримана інформація не дає можливості встановити зареєстроване місце проживання фізичної особи-боржника, частина дев'ята статті 165 ЦПК України встановлює наслідок: *«суд відмовляє у видачі судового наказу».*

**Форма заяви про видачу судового наказу**

Форма заяви чітко визначена у частині першій статті 163 ЦПК України: *«Заява про видачу судового наказу подається до суду у письмовій формі та підписується заявником або його представником».*

Отже, закон встановлює дві обов'язкові вимоги до форми:

- заява має бути письмовою;
- вона повинна бути підписана належною особою.

Письмова форма охоплює і паперовий, і електронний формат. Про це свідчить частина четверта статті 163 ЦПК України, яка передбачає спеціальне правило для електронного подання: *«Якщо заяву подано в електронній формі до боржника, який має електронний кабінет, заявник надалі повинен подавати будь-які процесуальні та інші документи, пов'язані з розглядом його заяви, виключно в електронній формі».*

Це означає, що електронне подання заяви не є одноразовою технічною дією: воно визначає подальший формат усієї процесуальної комунікації у справі.

**Зміст заяви про видачу судового наказу**

Частина друга статті 163 ЦПК України встановлює вичерпний перелік відомостей, які повинні міститися у заяві. Закон прямо визначає: *«У заяві повинно бути зазначено»* і далі перелічує обов'язкові реквізити.

***1. Найменування суду***

Пункт 1 частини другої статті 163 ЦПК України вимагає зазначити: *«найменування суду, до якого подається заява»*

Цей реквізит є обов'язковим, оскільки без нього неможливо визначити, до якого суду звертається заявник, а отже – перевірити підсудність і зареєструвати звернення належним чином.

### *2. Дані про заявника і боржника*

Пункт 2 частини другої статті 163 ЦПК України є дуже деталізованим. Він вимагає зазначити: *«повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи ... реєстраційний номер облікової картки платника податків ... або номер і серію паспорта ... а також інші дані, якщо вони відомі заявнику, які ідентифікують боржника, відомості про наявність або відсутність електронного кабінету»*

Це одна з найважливіших частин заяви. Вона потрібна не лише для індивідуалізації сторін, а й для:

- перевірки підсудності;
- належного надсилання судового наказу боржнику;
- можливості подальшого виконання судового наказу;
- перевірки електронної комунікації.

### *3. Дані про представника*

Пункт 3 частини другої статті 163 ЦПК України передбачає, що якщо заяву подає представник, необхідно вказати: *«ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) представника заявника, якщо заява подається представником, його місце проживання або місцезнаходження»*

Отже, закон вимагає окремої ідентифікації представника, а не лише довіреності чи іншого документа про повноваження.

### *4. Вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються*

Пункт 4 частини другої статті 163 ЦПК України вимагає зазначити: *«вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються»*

Це означає, що заявник повинен:

- чітко сформулювати, що саме він просить стягнути або присудити;
- викласти фактичні обставини, які підтверджують право на таку вимогу;
- пов'язати свою вимогу з підставою, передбаченою статтею 161 ЦПК України.

Оскільки наказне провадження не передбачає повноцінного змагального процесу, саме чіткість формулювання вимоги та її підстави має вирішальне значення.

### *5. Перелік доказів*

Пункт 5 частини другої статті 163 ЦПК України встановлює обов'язок зазначити: *«перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги»*

У наказному провадженні суд не проводить судового засідання і не досліджує докази в усній формі, тому перелік документальних доказів має особливу вагу: саме він дозволяє суду зробити висновок про наявність чи відсутність формальних підстав для видачі наказу.

**Документи, що додаються до заяви**

Частина третя статті 163 ЦПК України встановлює вичерпний перелік документів, які додаються до заяви про видачу судового наказу. Закон прямо передбачає: *«До заяви про видачу судового наказу додаються»*

***1. Документ про сплату судового збору***

Пункт 1 частини третьої статті 163 ЦПК України: *«документ, що підтверджує сплату судового збору»*

Без цього документа суд не має підстав вважати заяву поданою належним чином, якщо заявник не звільнений від сплати збору законом.

***2. Документ про повноваження представника***

Пункт 2 частини третьої статті 163 ЦПК України: *«документ, що підтверджує повноваження представника, якщо заява підписана представником заявника»*

Отже, якщо заяву подає представник, до неї обов'язково слід додати документ про представництво відповідно до статті 62 ЦПК України.

***3. Копія письмового або електронного договору***

Пункт 3 частини третьої статті 163 ЦПК України передбачає: *«копія договору, укладеного в письмовій (в тому числі електронній) формі, за яким пред'явлено вимоги про стягнення грошової заборгованості»*

Це правило застосовується насамперед до вимог, передбачених пунктом 7 частини першої статті 161 ЦПК України, тобто до стягнення заборгованості за письмовим чи електронним договором.

***4. Інші документи або їх копії***

Пункт 4 частини третьої статті 163 ЦПК України: *«інші документи або їх копії, що підтверджують обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги»*

Це можуть бути:

- розрахунок заборгованості;
- довідки;
- акти;
- рахунки;
- квитанції;
- інші письмові документи.

Саме документальний характер підтвердження вимоги є ключовою рисою наказного провадження.

**Судовий збір**

Окреме регулювання судового збору міститься у статті 164 ЦПК України. Частина перша встановлює: *«За подання заяви про видачу судового наказу справляється судовий збір у розмірі, встановленому законом»*

Таким чином, сам ЦПК не визначає конкретного розміру збору, а відсилає до Закону України «Про судовий збір». Однак саме стаття 164 ЦПК України визначає процесуальні наслідки його сплати.

Частина друга цієї статті передбачає: *«У разі відмови у видачі судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається»*

Водночас закон надає заявникові певну процесуальну компенсацію: *«У разі пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за подання позовної заяви»*

Отже, сплачений збір не повертається, але не втрачається повністю, якщо стягувач далі переходить до позовного порядку.

**Право на відкликання заяви**

Частина п'ята статті 163 ЦПК України встановлює: *«Заявник має право відкликати заяву про видачу судового наказу до її розгляду судом»*

Це важливе диспозитивне право заявника. Воно означає, що до моменту розгляду судом заявник може:

- відмовитися від процедури наказного провадження;
- вирішити спір позасудово;
- обрати позовний шлях захисту;
- усунути помилки та подати нову заяву.

**Залишення заяви без руху: чи передбачене воно в наказному провадженні**

Особливо важливо правильно відповісти на питання про залишення заяви без руху. У наказному провадженні **ЦПК України не передбачає окремого інституту залишення заяви про видачу судового наказу без руху** за аналогією зі статтею 185 ЦПК України, яка регулює позовну заяву.

Натомість закон встановлює інший наслідок. Пункт 1 частини першої статті 165 ЦПК України прямо передбачає, що суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо *«заява подана з порушеннями вимог статті 163 цього Кодексу»*

Отже, для наказного провадження діє така модель:

- якщо заява не відповідає вимогам статті 163 ЦПК України, суд не залишає її без руху;
- суд постановляє ухвалу про **відмову у видачі судового наказу**.

Це одна з принципових відмінностей наказного провадження від позовного.

Разом з тим ця відмова не завжди має остаточний характер. Частина перша статті 166 ЦПК України встановлює: *«Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 2-1, 8, 9 частини першої статті 165 цього Кодексу, не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою ... після усунення її недоліків»*

Отже, хоча механізму «залишення без руху» в наказному провадженні немає, заявник не позбавляється можливості повторно звернутися після усунення недоліків.

**Інші підстави відмови, пов'язані з поданням заяви**

Крім порушення статті 163, частина перша статті 165 ЦПК України містить інші підстави відмови у видачі судового наказу, які безпосередньо стосуються належності подання заяви. Зокрема, суддя відмовляє, якщо:

- *«заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності»*;
- її *«не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати»*;
- заяву подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зробила цього;
- заявлено вимогу, яка не відповідає статті 161 ЦПК України;
- заяву подано з порушенням правил підсудності.

Ці підстави ще раз підтверджують, що на стадії подання заяви суд перевіряє:

- належність суб'єкта звернення;
- належність підпису;
- відповідність заяви формі і змісту;
- допустимість самої вимоги для наказного провадження;
- підсудність.

**Узагальнення**

Отже, порядок подання заяви про видачу судового наказу у ЦПК України врегульований спеціальними нормами статей **162–165**. Заява подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, у письмовій формі, підписується заявником або його представником і повинна містити всі реквізити, передбачені частиною другою статті 163 ЦПК України. До неї додаються документи, визначені частиною третьою цієї статті, насамперед документ про сплату судового збору, документи про повноваження представника та письмові докази вимоги. Судовий збір регулюється статтею 164 ЦПК України. Важливо, що у наказному провадженні ЦПК України **не передбачає інституту залишення заяви без руху**; натомість у разі недотримання вимог статті 163 суддя відмовляє у видачі судового наказу на підставі пункту 1 частини першої статті 165 ЦПК України, а після усунення недоліків заявник у багатьох випадках може повторно звернутися з такою самою заявою.

## Відкриття наказного провадження та видача судового наказу

Після подання заяви про видачу судового наказу суд переходить до стадії її попередньої перевірки та розгляду. На цій стадії суд не проводить класичного судового розгляду спору, не досліджує докази в умовах змагальності сторін і не встановлює спірні факти так, як це робиться у позовному провадженні. Законодавець свідомо побудував наказне провадження як спрощену процедуру, в якій суд перевіряє лише наявність формальних і матеріально-правових передумов для видачі судового наказу. Такий підхід випливає із системного зв'язку статей 165–168 ЦПК України.

**Загальна логіка розгляду заяви судом**

Ключова норма, яка визначає сам механізм розгляду заяви, міститься у статті 167 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«Суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, - протягом п'яти днів з дня отримання судом у порядку, передбаченому частинами п'ятою, шостою статті 165 цього Кодексу, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи - боржника»*. Ця норма показує, що початок і тривалість розгляду залежать від статусу боржника: якщо боржник – юридична особа або ФОП, строк обчислюється з дня надходження заяви; якщо боржник – фізична особа без статусу підприємця, строк починає спливати після того, як суд отримає офіційну інформацію про її зареєстроване місце проживання чи перебування.

Отже, відкриття наказного провадження у вузькому процесуальному значенні не оформлюється окремою ухвалою про відкриття провадження, як це має місце у позовному провадженні. У наказному провадженні ЦПК України передбачає іншу модель: суд після перевірки заяви або видає судовий наказ, або постановляє ухвалу про відмову у його видачі. Це прямо закріплено в частині другій статті 167 ЦПК України: *«За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу»*. Таким чином, стадія розгляду заяви і стадія вирішення питання про можливість наказного захисту фактично злиті в одну процедуру.

**Строки розгляду заяви**

Строк розгляду заяви є одним із головних проявів спрощеного характеру наказного провадження. Закон встановлює дуже короткий строк – **п'ять днів**. Це свідчить, що наказне провадження призначене не для повного змагального розгляду, а для швидкого формального контролю за наявністю підстав для видачі виконавчого документа. Частина перша статті 167 ЦПК України не передбачає жодного ширшого строку для «звичайного» розгляду: п'ятиденний строк є **базовим і обов'язковим**. Якщо ж ідеться про боржника-фізичну особу без статусу підприємця, то строк не змінюється за тривалістю, але зміщується момент його початку – він обчислюється з дня отримання судом інформації, витребуваної за правилами частин п'ятої і шостої статті 165 ЦПК України.

Водночас стаття 165 ЦПК України встановлює низку попередніх строків, які прямо впливають на можливість розгляду заяви. Так, частина п'ята статті 165 передбачає, що якщо боржником є фізична особа, яка не має статусу підприємця, суддя *«не пізніше двох днів з дня надходження такої заяви звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи»*. Частина шоста цієї статті встановлює, що відповідна інформація *«має бути надана протягом п'яти днів»*. Отже, у справах щодо фізичних осіб фактичний час до видачі наказу є довшим, але це зумовлено не розширенням строку розгляду як такого, а потребою встановити належну адресу боржника.

**Особливості розгляду без виклику сторін**

Одна з найважливіших рис наказного провадження прямо закріплена у частині першій статті 167 ЦПК України. Після припису про строк розгляду закон прямо

встановлює: *«Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника»*. Це положення має принципове значення. Воно означає, що в наказному провадженні:

- судове засідання не призначається;
- сторони не викликаються до суду;
- пояснення сторін не заслуховуються;
- суд не проводить усного дослідження доказів.

Розгляд заяви **відбувається виключно** на підставі письмових матеріалів, поданих заявником, а також офіційних відомостей, які суд отримує самостійно для перевірки підсудності та ідентифікації боржника. Саме тому наказне провадження можливе лише щодо вимог, які або не викликають спору про право, або законодавець вважає такими, що можуть бути вирішені в документарному порядку.

Ця процесуальна конструкція прямо пов'язана зі змістом судового наказу. Пункт 7 частини першої статті 168 ЦПК України вимагає, щоб у самому судовому наказі містилося: *«повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті»*. Отже, закон не просто допускає спрощений розгляд, а спеціально зобов'язує суд нагадати боржнику, що наказ видано без оцінки обґрунтованості вимоги по суті спору. Це ще раз підтверджує, що наказне провадження не є формою повноцінного правосуддя щодо спірної вимоги, а функціонує як прискорений механізм документального захисту.

**Зміст судового наказу**

ЦПК України детально регламентує зміст судового наказу у статті 168. Частина перша цієї статті встановлює: *«У судовому наказі зазначаються»* – після чого містить вичерпний перелік обов'язкових реквізитів. Така деталізація пов'язана з тим, що судовий наказ одночасно є і судовим рішенням, і документом, який надалі підлягатиме виконанню. Тому він має містити всю інформацію, необхідну для ідентифікації сторін, правової підстави стягнення, розміру суми та порядку подальшого захисту боржника.

***1. Дата видачі наказу***

Пункт 1 частини першої статті 168 ЦПК України вимагає зазначення *«дати видачі наказу»*. Це має значення для фіксації моменту постановлення судового рішення, обчислення подальших процесуальних строків та внутрішньої ідентифікації наказу в системі судочинства.

***2. Дані про суд і суддю***

Пункт 2 частини першої статті 168 ЦПК України передбачає зазначення *«найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ»*. Цей реквізит забезпечує індивідуалізацію органу, що ухвалив рішення, а також дозволяє перевірити дотримання правил юрисдикції та належність судового акта.

***3. Дані про стягувача і боржника***

Пункт 3 частини першої статті 168 ЦПК України формулює один із найдокладніших реквізитів наказу. У ньому мають бути зазначені: *«повне*

*найменування (для юридичних осіб) або ім'я … стягувача і боржника, їх місцезнаходження … або місце проживання чи перебування …, ідентифікаційний код … реєстраційний номер облікової картки платника податків … або номер і серія паспорта … а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника»*. Цей реквізит має вирішальне значення для подальшого виконання наказу, оскільки виконавчий документ повинен чітко ідентифікувати як особу, на користь якої здійснюється стягнення, так і особу, з якої воно здійснюється.

### *4. Посилання на закон*

Пункт 4 частини першої статті 168 ЦПК України вимагає зазначити *«посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги»*. Це означає, що навіть у спрощеній процедурі суд зобов'язаний вказати нормативну підставу, яка дозволяє задовольнити вимогу в наказному порядку. Такий реквізит забезпечує мінімально необхідний рівень правової мотивації наказу.

### *5. Сума грошових коштів*

Пункт 5 частини першої статті 168 ЦПК України передбачає зазначення *«суми грошових коштів, які підлягають стягненню»*. Це один із ключових елементів наказу, бо саме він визначає предмет виконання. У разі якщо вимога не є суто грошовою, цей реквізит застосовується в тій частині, в якій підлягає визначенню конкретний обсяг присудженого.

### *6. Судові витрати*

Пункт 6 частини першої статті 168 ЦПК України вимагає зазначити *«суму судових витрат, що сплачена заявником і підлягає стягненню на його користь з боржника»*. Це важливий реквізит, оскільки наказне провадження не лише підтверджує право на основну вимогу, а й вирішує питання про відшкодування понесеного заявником судового збору.

### *7. Повідомлення про обмежений характер перевірки судом*

Пункт 7 частини першої статті 168 ЦПК України має особливе гарантійне значення. Він вимагає включити до наказу: *«повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті»*. Це захищає боржника від хибного сприйняття судового наказу як повноцінного рішення після змагального розгляду і підкреслює, що його основним засобом захисту є заява про скасування наказу.

### *8. Порядок і строки подання заяви про скасування*

Пункт 8 частини першої статті 168 ЦПК України вимагає зазначення *«відомостей про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу»*. Це безпосередньо пов'язано з правом боржника, передбаченим статтею 170 ЦПК України, і є обов'язковою процесуальною гарантією права на захист.

### *9–11. Відомості, що вносяться при видачі наказу стягувачу*

Пункти 9–11 частини першої статті 168 ЦПК України передбачають зазначення:

- *«дати набрання судовим наказом законної сили»*;
- *«строку пред'явлення судового наказу до виконання»*;
- *«дати видачі судового наказу стягувачу»*.

Частина друга статті 168 ЦПК України уточнює: *«Зазначені у пунктах 9-11 … відомості вносяться до судового наказу у день його видачі стягувачу для пред'явлення до виконання»*. Отже, ці реквізити не є «первинними» в момент постановлення наказу, а заповнюються на етапі, коли наказ уже може бути виданий стягувачу як виконавчий документ.

**Кількість примірників і порядок видачі**

Частина третя статті 168 ЦПК України встановлює: *«Судовий наказ складається і підписується суддею у двох примірниках, один з яких залишається у суді, а другий видається під розписку або надсилається стягувачу до його електронного кабінету, а в разі відсутності електронного кабінету - рекомендованим листом … після набрання ним законної сили»*. Це положення свідчить, що стягувач отримує судовий наказ не одразу після його постановлення, а після набрання ним законної сили.

**Надсилання боржникові копії судового наказу**

Для розуміння завершення стадії видачі судового наказу важливе значення має і стаття 169 ЦПК України. Частина перша цієї статті передбачає: *«Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію … боржникові»*. Частина друга додає: *«Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача … разом з доданими до неї документами»*. Це процесуально важливо, оскільки лише після отримання цих документів починає обчислюватися строк на подання заяви про скасування наказу.

**Відмова у видачі судового наказу**

Підстави для відмови у видачі судового наказу детально визначені у статті 165 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«Суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо…»* – і далі наводить **вичерпний перелік підстав**. Це означає, що суд не має дискреції відмовляти з інших міркувань, не передбачених законом.

***1. Порушення вимог статті 163 ЦПК України***

Пункт 1 частини першої статті 165 ЦПК України: *«заява подана з порушеннями вимог статті 163 цього Кодексу»*. Це охоплює як дефекти змісту заяви, так і відсутність необхідних додатків. Саме цей пункт замінює у наказному провадженні механізм залишення без руху, який характерний для позову.

***2. Неналежний суб'єкт або неналежний підпис***

Пункт 2 частини першої статті 165 ЦПК України: *«заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано»*. Це означає, що суд перевіряє не тільки зміст заяви, а й процесуальний статус заявника та належність підпису.

***2-1. Відсутність електронного кабінету у випадках, коли він є обов'язковим***

Пункт 2-1 частини першої статті 165 ЦПК України: *«заяву подано особою, яка відповідно до частини шостої статті 14 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його»*. Це сучасна процесуальна вимога, пов'язана з цифровізацією судочинства.

### *3–7. Інші підстави матеріально-процесуального характеру*

Зі статті 165 ЦПК України випливає, що суддя також відмовляє у видачі наказу, якщо:

- заявлено вимогу, яка не відповідає статті 161 ЦПК України;
- заявлено вимогу, строк позовної давності за якою минув;
- наявні інші обставини, що унеможливлюють наказний захист;
- *«судом раніше виданий судовий наказ за тими самими вимогами»*;
- *«судом раніше відмовлено у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 3-6…»*.

У наданому витягу повністю видно принаймні пункти 6 і 7, а також загальний контекст статті, з якого випливає, що ці підстави пов'язані з недопустимістю повторного наказного звернення або з невідповідністю вимоги самому інституту наказного провадження.

### *8. Із заяви не вбачається виникнення або порушення права вимоги*

Пункт 8 частини першої статті 165 ЦПК України: *«із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу»*. Це одна з ключових матеріальних підстав відмови: навіть якщо вимога формально належить до статті 161 ЦПК України, суд не може видати наказ, якщо з документів не випливає саме факт виникнення чи порушення права вимоги.

### *9. Порушення правил підсудності*

Пункт 9 частини першої статті 165 ЦПК України: *«заяву подано з порушенням правил підсудності»*. Таким чином, належне визначення суду є не технічним, а істотним елементом наказного провадження.

### Строк для постановлення ухвали про відмову

Частина друга статті 165 ЦПК України встановлює: *«Про відмову у видачі судового наказу суддя постановляє ухвалу не пізніше десяти днів з дня надходження до суду заяви про видачу судового наказу»*. Це окремий строк, який охоплює всі випадки відмови і є довшим за п'ятиденний строк розгляду заяви, встановлений у статті 167 ЦПК України. На практиці це пояснюється тим, що для відмови, зокрема через перевірку місця проживання боржника або підсудності, іноді необхідно отримати додаткові офіційні відомості.

### Часткова відмова

Частина третя статті 165 ЦПК України передбачає: *«У разі якщо в заяві … містяться вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, суд … відмовляє … лише в частині цих вимог»*. Але якщо вимоги взаємопов'язані і їх окремий розгляд неможливий, суд відмовляє у видачі наказу в цілому. Це правило є особливо важливим для змішаних вимог, коли заявник намагається поєднати допустимі і недопустимі для наказного провадження елементи.

### Наслідки відмови у видачі судового наказу

Для розуміння повного циклу відкриття наказного провадження важливе значення має і стаття 166 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«Відмова у видачі судового наказу з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 2-1,*

*8, 9 … не є перешкодою для повторного звернення … після усунення її недоліків»*. Водночас частина друга передбачає: *«Відмова … з підстав, передбачених пунктами 3-6 … унеможливлює повторне звернення з такою самою заявою. Заявник у цьому випадку має право звернутися … у позовному порядку»*. Це означає, що відмова іноді має «технічний» характер і може бути виправлена, а іноді свідчить про принципову непридатність вимоги для наказного провадження.

**Узагальнення**

Отже, на стадії розгляду заяви про видачу судового наказу суд діє за спеціальними правилами статей **165–168 ЦПК України**. Заява розглядається у дуже короткі строки, як правило протягом п'яти днів, а розгляд відбувається **без судового засідання і без повідомлення сторін**. За результатами суд або видає судовий наказ, або постановляє ухвалу про відмову у його видачі. Зміст судового наказу детально визначений статтею 168 ЦПК України і охоплює реквізити суду, сторін, правову підставу вимоги, суму стягнення, судові витрати, а також інформацію про право боржника на скасування наказу. Відмова у видачі судового наказу можлива лише з підстав, прямо визначених статтею 165 ЦПК України, і залежно від характеру цих підстав або допускає повторне звернення після усунення недоліків, або відкриває заявникові шлях до позовного провадження.

## Скасування судового наказу

Скасування судового наказу є спеціальним процесуальним механізмом захисту боржника у наказному провадженні. Його сутність полягає в тому, що боржник може заперечити проти наказу без переходу до апеляційного перегляду: достатньо подати до суду заяву про скасування, і за відсутності підстав для її повернення суд скасовує наказ. Це одна з ключових ознак наказного провадження як спрощеної, документарної процедури, у якій суд спочатку видає наказ без судового засідання, а повноцінний спір, за потреби, переноситься до позовного провадження.

**Право боржника на подання заяви про скасування судового наказу**

Частина перша статті 170 ЦПК України прямо встановлює: *«Боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 161 цього Кодексу.»* Та ж норма додає, що така заява може бути подана також органами й особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Отже, загальне правило таке: право на скасування має саме боржник, але з двома винятками – коли наказ видано за вимогами, передбаченими пунктами 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України.

Це означає, що не всі судові накази можуть бути скасовані за заявою боржника. Якщо наказ видано, зокрема, за окремими аліментними вимогами або вимогою про повернення вартості товару неналежної якості у випадку, прямо передбаченому пунктами 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України, механізм скасування за статтею 170 не застосовується. Для цих випадків закон встановлює інші процесуальні гарантії. Зокрема, частина сьома статті 170 ЦПК України

передбачає: *«У разі видачі судового наказу відповідно до пункту 4 частини першої статті 161 цього Кодексу боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів.»* А частина восьма цієї статті встановлює: *«У разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 цього Кодексу, судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами…»*

**Строк подання заяви про скасування**

Строк подання заяви чітко визначений частиною першою статті 170 ЦПК України: п'ятнадцять днів з дня вручення боржникові копії судового наказу та доданих до неї документів. Для правильного обчислення цього строку важливе значення має стаття 169 ЦПК України, яка регулює надсилання наказу боржнику. Частина перша статті 169 передбачає, що після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію боржникові, а частина четверта цієї статті встановлює: *«Днем отримання боржником копії судового наказу є день його вручення боржнику, визначений відповідно до статті 272 цього Кодексу.»* Отже, початок перебігу строку пов'язується не з датою видачі наказу, а саме з датою його вручення боржнику.

Якщо боржник пропустив цей строк, заява не розглядається автоматично по суті. Частина друга статті 171 ЦПК України встановлює: *«Заява боржника про скасування судового наказу, подана після закінчення строку, встановленого частиною першою статті 170 цього Кодексу, повертається, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви.»* Отже, пропуск строку може бути подоланий, але лише за умови подання клопотання про його поновлення і визнання причин пропуску поважними. Це узгоджується і з частиною п'ятою статті 170 ЦПК України, яка вимагає додати до заяви про скасування *«клопотання про поновлення пропущеного строку, якщо заява подається після спливу строку…»*

**Форма і зміст заяви про скасування**

Частина друга статті 170 ЦПК України встановлює: *«Заява про скасування судового наказу подається в суд у письмовій формі.»* Це спеціальна вимога, яка виключає усну форму звернення. Далі частина третя цієї статті визначає обов'язковий зміст заяви. Вона повинна містити:

1. найменування суду;
2. повне найменування або ім'я заявника і боржника, їхні адреси, ідентифікаційні дані та відомості про наявність або відсутність електронного кабінету;
3. дані представника, якщо заява подається представником;
4. наказ, що оспорюється;
5. *«зазначення про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача.»*

Частина четверта статті 170 ЦПК України вимагає, щоб заява була підписана боржником або його представником. Частина п'ята цієї статті встановлює перелік документів, які обов'язково додаються:

1. документ про сплату судового збору;

2. документ про повноваження представника, якщо заява подається представником;
3. клопотання про поновлення строку – якщо строк пропущено. Таким чином, закон вимагає не лише формального заперечення проти наказу, а належно оформленого процесуального документа з усіма необхідними реквізитами та додатками.

**Наслідки неналежного оформлення заяви**

Для заяви про скасування судового наказу ЦПК України не передбачає механізму залишення без руху. Частина шоста статті 170 ЦПК України прямо встановлює: *«У разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя постановляє ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів з дня її надходження до суду.»* Це означає, що недоліки форми чи змісту не виправляються у межах тієї самої процесуальної дії, а тягнуть повернення заяви. Така модель відповідає загальній спрощеній природі наказного провадження.

Окрему підставу для повернення передбачає і частина друга статті 171 ЦПК України: суд повертає заяву, якщо її подано особою, яка відповідно до частини шостої статті 14 ЦПК України зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зробила цього. Отже, суд перевіряє не лише дотримання строку та форми, а й виконання правил електронної процесуальної комунікації.

**Порядок розгляду заяви про скасування**

Стаття 171 ЦПК України детально регулює процедуру розгляду заяви. Частина перша цієї статті встановлює: *«Заява про скасування судового наказу не пізніше наступного дня передається судді, визначеному у порядку, встановленому статтею 33 цього Кодексу.»* Отже, закон вимагає оперативного передання заяви на розгляд і не допускає невизначеного затягування цієї стадії.

Ключове правило міститься у частині третій статті 171 ЦПК України: *«У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу…»* Це означає, що суд на цій стадії не проводить повноцінного дослідження обґрунтованості вимоги стягувача і не вирішує спір по суті. Якщо боржник вчасно і належним чином подав заяву, а підстав для її повернення немає, суд скасовує наказ. Саме тому підставою для скасування фактично є саме належне заперечення боржника проти наказу, а не доведення ним правоти у спорі.

**Підстави для скасування судового наказу**

У ЦПК України не сформульовано окремого переліку матеріально-правових підстав для скасування наказу. Законодавча конструкція інша: боржник у заяві повинен зазначити про *«повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача»* (пункт 5 частини третьої статті 170 ЦПК України), а суд, за відсутності підстав для повернення заяви, скасовує наказ відповідно до частини третьої статті 171 ЦПК України. Тобто сам факт належного і своєчасного заперечення боржника проти безспірності вимоги є достатнім для припинення наказного провадження.

Саме в цьому полягає одна з головних рис наказного провадження: воно можливе лише ***доти, доки боржник не заперечує проти вимоги*** у

встановлений законом спосіб. Якщо ж боржник заявляє про необґрунтованість вимог, справа вже не може залишатися в наказній, тобто безспірній, процедурі.

**Наслідки скасування судового наказу**

Головний процесуальний наслідок скасування визначений у частині третій статті 171 ЦПК України: в ухвалі про скасування суддя *«роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.»* Отже, скасування наказу не означає, що вимога стягувача є необґрунтованою; це означає лише, що вона вже не може розглядатися у наказному порядку і повинна бути перенесена у позовне провадження, де буде повноцінно досліджений спір.

Частина третя статті 171 ЦПК України також встановлює ще один важливий наслідок: *«В ухвалі про скасування судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання судового наказу в порядку, встановленому статтею 444 цього Кодексу.»* Це особливо важливо у випадках, коли наказ уже був виконаний повністю або частково до моменту його скасування. Тоді боржник може вимагати повернення того, що було стягнуто на підставі наказу.

**Можливість звернення до суду в позовному порядку**

Після скасування судового наказу стягувач не втрачає права на судовий захист. Навпаки, закон прямо спрямовує його до позовної форми захисту. Частина третя статті 171 ЦПК України, як уже зазначалося, зобов'язує суд роз'яснити стягувачу право звернутися до суду *«із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.»* Таким чином, законодавець виходить із того, що після заперечень боржника вимога перестає бути безспірною і повинна розглядатися як спір про право.

З цією нормою узгоджується і стаття 166 ЦПК України, яка щодо відмови у видачі судового наказу передбачає можливість звернення до суду в позовному порядку у певних випадках. Хоча стаття 166 безпосередньо стосується відмови у видачі наказу, логіка Кодексу єдина: якщо наказне провадження не спрацьовує – через відмову у видачі або через скасування наказу – спір переноситься у позовну форму.

**Набрання судовим наказом законної сили, якщо заяву не подано**

Для повноти аналізу важливо врахувати і статтю 172 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«У разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили…»* Це означає, що механізм скасування є часово обмеженим: якщо боржник не скористався правом на подання заяви у встановлений строк, наказ переходить у стадію законної сили й може бути виданий стягувачу для виконання. Виняток знову зроблено для наказів, виданих за пунктами 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України: у таких випадках наказ набирає законної сили *«у день його видачі»*.

**Узагальнення**

Отже, скасування судового наказу є спеціальним способом захисту боржника у наказному провадженні, врегульованим статтями **170–172 ЦПК України**. Боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії наказу та доданих документів подати письмову заяву про його скасування до суду, який

видав наказ, за винятком окремих випадків, прямо визначених законом. Якщо заява подана своєчасно, належно оформлена і не підлягає поверненню, суд протягом двох днів постановляє ухвалу про скасування судового наказу, роз'яснює стягувачу право звернутися з тими самими вимогами у порядку спрощеного позовного провадження, а за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання. Якщо ж заява не подана, судовий наказ після спливу встановленого строку набирає законної сили і може бути пред'явлений до виконання.

## Поняття і загальна характеристика окремого провадження

Окреме провадження є самостійною формою цивільного судочинства, яка не зводиться ні до позовного, ні до наказного провадження. Його нормативне визначення міститься у частині першій статті 293 ЦПК України: *«Окреме провадження - це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав»*. Уже з цієї норми випливає, що предметом окремого провадження є не спір між двома протилежними сторонами, а судове підтвердження юридично значущого стану, факту чи неоспорюваного права.

### Місце окремого провадження у системі цивільного судочинства

ЦПК України прямо відносить окреме провадження до самостійних форм цивільного судочинства. Частина друга статті 19 ЦПК України встановлює, що цивільне судочинство здійснюється, зокрема, у порядку позовного, наказного та окремого провадження. Це означає, що окреме провадження не є різновидом позову, а функціонує як окрема процесуальна форма з власним предметом, складом учасників і правилами розгляду. Нормативно воно врегульоване у **книзі IV ЦПК України**, яка починається статтями 293–294 і далі деталізується щодо окремих категорій справ.

### Поняття окремого провадження і його головне процесуальне призначення

Частина перша статті 293 ЦПК України дає розгорнуте визначення цього інституту, і з нього можна виділити три базові функції окремого провадження. По-перше, воно використовується для **підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів**. По-друге, воно служить для **створення умов здійснення особою її майнових або немайнових прав**. По-третє, воно може бути спрямоване на **підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав**. Саме тому окреме провадження застосовується у справах про встановлення фактів, усиновлення, визнання особи безвісно відсутньою, визнання спадщини відумерлою тощо.

**Відсутність спору про право як головна ознака окремого провадження**

Ключовою ознакою окремого провадження є відсутність спору про право. Ця риса прямо не сформульована в одній фразі у статті 293, але випливає з усієї нормативної конструкції книги IV ЦПК України. Найчіткіше це підтверджує частина шоста статті 294 ЦПК України: *«Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.»* Отже, щойно в межах справи з'являється спір між суб'єктами щодо існування, обсягу чи належності права, окреме провадження стає процесуально непридатним, а справа має вирішуватися в позовному порядку.

Саме ця ознака найбільш виразно відмежовує окреме провадження від позовного. У позовному провадженні наявний конфлікт інтересів між сторонами, а суд вирішує спір про право в межах заявлених вимог. В окремому провадженні немає позивача і відповідача в класичному розумінні, а суд не присуджує право одній стороні проти іншої, а встановлює або підтверджує певний юридичний стан. Якщо ж з матеріалів справи або з позицій учасників видно, що між ними є спір щодо самого права, суд не може продовжувати розгляд у цій формі.

**Категорії справ, які розглядаються в порядку окремого провадження**

Для загальної характеристики окремого провадження важливо враховувати і частину другу статті 293 ЦПК України, яка встановлює перелік категорій справ.

Крім того, частина третя статті 293 ЦПК України передбачає, що в порядку окремого провадження розглядаються також окремі сімейні справи та інші справи у випадках, встановлених законом.

Цей перелік має принципове значення, оскільки підтверджує: окреме провадження використовується там, де особі потрібно не стільки «виграти спір», скільки отримати судове підтвердження певного юридичного факту, статусу або стану, необхідного для подальшої реалізації права. Саме тому перелік у статті 293 є вичерпно-типологічним і водночас доповнюваним законом.

**Склад учасників справ окремого провадження**

Особливість окремого провадження виявляється і в складі його учасників. Частина третя статті 42 ЦПК України прямо встановлює: *«У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.»* Це означає, що у таких справах немає сторін у позовному значенні – позивача і відповідача. Основною процесуальною фігурою є **заявник**, тобто особа, яка звертається до суду, та **заінтересовані особи**, чиї права, обов'язки чи законні інтереси можуть бути пов'язані з результатом розгляду справи. Крім того, частина четверта статті 42 ЦПК України передбачає, що у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Стаття 294 ЦПК України уточнює цю конструкцію. Частина четверта цієї статті встановлює: *«Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.»* Отже, участь заінтересованих осіб є не факультативною, а типовою процесуальною моделлю, оскільки судове підтвердження юридичного факту чи стану може впливати на їхнє правове

становище. У деяких категоріях справ закон встановлює також спеціальний склад суду й додаткових обов'язкових учасників. Зокрема, частина четверта статті 293 ЦПК України передбачає, що у справах, визначених пунктами 1, 3, 4, 9, 10 частини другої цієї статті, розгляд проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних, а частина п'ята статті 293 вимагає обов'язкової участі адвоката особи у випадках, встановлених пунктами 1, 9 і 10 частини другої цієї статті.

**Права та обов'язки учасників у справах окремого провадження**

Хоча окреме провадження є непозовним, учасники справи не позбавлені базових процесуальних прав. Стаття 43 ЦПК України визначає загальні права та обов'язки учасників справи. Зокрема, вони мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, подавати докази, брати участь у судових засіданнях, подавати заяви та клопотання, надавати пояснення, оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках. Водночас вони зобов'язані виявляти повагу до суду, сприяти повному з'ясуванню обставин, подавати всі наявні докази та виконувати процесуальні дії у встановлені строки. У справах окремого провадження ці загальні положення застосовуються з урахуванням спеціальних правил статті 294 ЦПК України.

**Особливості доказування в окремому провадженні**

Однією з найбільш характерних рис окремого провадження є особливий підхід до доказування. Частина перша статті 294 ЦПК України встановлює: *«Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.»* А частина друга цієї статті прямо передбачає: *«З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.»* Отже, на відміну від класичного змагального процесу, у якому суд здебільшого оцінює ті докази, що подані сторонами, в окремому провадженні суд наділений значно активнішою роллю у збиранні доказового матеріалу.

Ця активна роль суду пояснюється предметом окремого провадження. Коли йдеться про встановлення юридичного факту, визнання особи недієздатною, оголошення її померлою або усиновлення, суд не може обмежитися лише пасивною оцінкою того, що подали учасники. Він повинен сам вживати заходів для всебічного, повного й об'єктивного з'ясування всіх обставин. Саме тому в окремому провадженні доказування має більш інквізиційний, аніж суто змагальний характер.

**Загальні правила розгляду справ окремого провадження**

Основні загальні правила містяться у статті 294 ЦПК України. Частина третя цієї статті встановлює: *«Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом.»* Це одна з найважливіших норм для характеристики інституту. Вона означає, що:

- до справ окремого провадження загалом застосовуються правила ЦПК України;

- але не застосовуються в повному обсязі положення про змагальність сторін;
- інакше визначаються межі судового розгляду, бо суд не пов'язаний так жорстко процесуальною позицією сторін, як у позовному провадженні;
- спеціальні правила містяться у відповідних главах книги IV ЦПК України.

Частина п'ята статті 294 ЦПК України встановлює ще дві принципові особливості: *«Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.»* Це логічно, оскільки в окремому провадженні суд не вирішує спір між сторонами, а тому сторони не можуть «миритися» щодо юридичного факту або статусу в тому розумінні, як це відбувається в позовному провадженні. Так само такі справи не можуть бути передані на третейський розгляд.

Частина сьома статті 294 ЦПК України містить ще одну важливу відмінність: *«При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.»* Отже, на відміну від позовного провадження, де діє принцип розподілу судових витрат між сторонами залежно від результату спору, в окремому провадженні така модель не застосовується як загальне правило.

**Відмежування окремого провадження від позовного**

Для правильної кваліфікації справи вирішальне значення має відмежування окремого провадження від позовного. Якщо є спір про право – справа не може розглядатися в окремому провадженні. Якщо особі потрібно лише підтвердити юридичний факт, стан або неоспорюване право – застосовується окреме провадження. Саме тому частина шоста статті 294 ЦПК України містить імператив: у разі виникнення спору про право суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює право подати позов на загальних підставах. Ця норма фактично є «процесуальним тестом» на правильність обраної форми судочинства.

**Узагальнення**

Отже, окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, визначений статтею 293 ЦПК України, у межах якого суд підтверджує юридичні факти, стани або неоспорювані права. Його головною ознакою є **відсутність спору про право**; якщо такий спір виникає, справа не може далі розглядатися в цьому порядку. Учасниками справ у порядку окремого провадження є **заявники та заінтересовані особи**, а в окремих категоріях справ закон вимагає участі присяжних і адвоката. Особливості доказування полягають в активній ролі суду, який має право за власною ініціативою витребувати докази. Загальні правила розгляду таких справ визначені статтею 294 ЦПК України: вони розглядаються за загальними правилами цивільного процесу, але з винятками щодо змагальності та меж судового розгляду, не можуть передаватися до третейського суду, не завершуються мировою угодою, а судові витрати за загальним правилом не відшкодовуються.

## Категорії справ, що розглядаються в порядку окремого провадження

Перелік справ окремого провадження визначений насамперед **статтею 293 ЦПК України**. Частина друга цієї статті встановлює: *«Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про…»* і далі подає вичерпний перелік категорій. Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

- обмеження цивільної дієздатності, визнання недієздатною і поновлення дієздатності;
- обмеження особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- визнання спадщини відумерлою;
- надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- розкриття банком інформації, що містить банківську таємницю;
- розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Для правильної характеристики всіх цих справ важливо враховувати і частини четверту та п'яту статті 293 ЦПК України. Закон встановлює, що у випадках, передбачених пунктами 1, 3, 4, 9 і 10 частини другої статті 293, розгляд проводиться **у складі одного судді і двох присяжних**, а у випадках, передбачених пунктами 1, 9 і 10, розгляд проводиться **за обов'язковою участю адвоката особи**, стосовно якої розглядається справа; якщо така особа не залучила адвоката, суд призначає його через систему безоплатної правничої допомоги. Це означає, що окремі категорії справ окремого провадження мають підвищені процесуальні гарантії через особливу чутливість для прав та свобод людини.

### 1. Справи про обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності

Пункт 1 частини другої статті 293 ЦПК України прямо передбачає розгляд у порядку окремого провадження справ про *«обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи»*. Ця категорія справ стосується одного з найважливіших особистих статусів людини – її здатності самостійно набувати і здійснювати цивільні права та обов'язки. Саме тому для цієї категорії закон вимагає розгляду за участю присяжних і за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої вирішується питання. Регулювання таких справ у книзі IV ЦПК

України починається з відповідної глави, а у подальших статтях Кодекс деталізує підсудність, коло заявників, зміст заяви, порядок розгляду та зміст рішення.

### 2. Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності

Пункт 2 частини другої статті 293 ЦПК України відносить до окремого провадження справи про *«надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності»*. Ідеться про випадки, коли неповнолітня особа за наявності передбачених законом підстав просить суд надати їй повний обсяг цивільної дієздатності до досягнення повноліття. Для цієї категорії справ ЦПК України передбачає окрему главу, а статті 303–304 уточнюють, що справа розглядається за участю заявника, одного або обох батьків, усиновлювачів або піклувальника, а також представника органу опіки та піклування; рішенням суду заява або задовольняється, або в ній відмовляється.

### 3. Справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою

Пункт 3 частини другої статті 293 ЦПК України передбачає справи про *«визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою»*. У цих справах суд не вирішує спір між сторонами, а встановлює юридичний стан особи, що має значення для майнових, сімейних, спадкових та інших правовідносин. Ця категорія належить до тих, що розглядаються у складі одного судді і двох присяжних. Подальші статті книги IV ЦПК України конкретизують зміст заяви, підготовку справи та порядок її розгляду. Зокрема, у статті 306 зазначено, які обставини мають бути наведені в заяві, а стаття 308 передбачає, що суд розглядає справу за участю заявника, свідків та інших осіб, яких суд вважатиме за потрібне допитати.

### 4. Справи про усиновлення

Пункт 4 частини другої статті 293 ЦПК України відносить до окремого провадження справи про *«усиновлення»*. Це одна з найбільш чутливих категорій, оскільки стосується інтересів дитини, сімейного статусу та таємниці усиновлення. Для неї також прямо передбачено розгляд у складі одного судді і двох присяжних. Книга IV ЦПК України регламентує ці справи окремою главою, де встановлюються спеціальні правила підсудності, закритого судового розгляду, складу учасників і змісту рішення. Саме через особливу природу цих справ законодавець виніс їх до окремого провадження, де головним є не змагальність сторін, а перевірка відповідності усиновлення інтересам дитини.

### 5. Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення

Пункт 5 частини другої статті 293 ЦПК України передбачає справи про *«встановлення фактів, що мають юридичне значення»*. Це одна з найпоширеніших категорій окремого провадження. Вона використовується тоді, коли особі потрібно судове підтвердження певного факту для подальшої реалізації права, але такий факт не може бути встановлений в адміністративному чи нотаріальному порядку. Спеціальне регулювання цієї категорії міститься у главі 6 книги IV ЦПК України, а стаття 315 наводить перелік фактів, що можуть встановлюватися судом, зокрема факт родинних відносин, перебування на утриманні, реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, проживання однією сім'єю без шлюбу тощо. Саме цій категорії справ у вашому плані слушно відведено окреме наступне питання.

**6. Справи про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі**

Пункт 6 частини другої статті 293 ЦПК України передбачає справи про *«відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі»*. Ідеться про спеціальну процедуру судового підтвердження і відновлення прав у разі втрати відповідних документів. Оскільки такі папери пов'язані з оборотом майнових прав і можуть бути пред'явлені третіми особами, закон передбачає для них непозовну процедуру із судовим контролем. У межах окремого провадження суд не вирішує спір між двома власниками, а встановлює передумови для визнання втраченого документа недійсним і відновлення прав заявника.

**7. Справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність**

Пункт 7 частини другої статті 293 ЦПК України відносить до окремого провадження справи про *«передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність»*. Особливість цієї категорії полягає в тому, що тут предметом судового розгляду є не приватний спір, а встановлення умов для виникнення права комунальної власності на нерухомість, яка не має власника або власник якої невідомий. Саме тому така справа розглядається в окремому провадженні як непозовна. Судове рішення тут має установчий характер і створює підставу для подальшої державної реєстрації права комунальної власності.

**8. Справи про визнання спадщини відумерлою**

Пункт 8 частини другої статті 293 ЦПК України передбачає справи про *«визнання спадщини відумерлою»*. Ця категорія справ пов'язана з випадками, коли після смерті спадкодавця відсутні спадкоємці або вони не прийняли спадщину, а тому виникає питання про перехід майна у власність територіальної громади. Суд у межах окремого провадження не вирішує спір між спадкоємцями, а перевіряє наявність установлених законом умов для визнання спадщини відумерлою. Це теж установча процедура, що має майново-правові наслідки, але не має позовного характеру.

**9. Справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку**

Пункт 9 частини другої статті 293 ЦПК України встановлює, що у порядку окремого провадження розглядаються справи про *«надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку»*. Це особлива категорія справ, яка безпосередньо стосується обмеження особистої свободи та інших фундаментальних прав людини, тому законодавець посилив процесуальні гарантії. Для цих справ стаття 293 ЦПК України прямо вимагає розгляду у складі одного судді і двох присяжних, а також за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої вирішується питання. Таким чином, процесуальна форма тут покликана гарантувати підвищений рівень судового контролю.

**10. Справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу**

Пункт 10 частини другої статті 293 ЦПК України передбачає справи про *«примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу»*. За своєю природою це також справа, пов'язана з втручанням у право на свободу і особисту недоторканність, тому законодавець знову встановлює посилені гарантії: розгляд здійснюється судом у складі одного судді і двох присяжних, а участь

адвоката особи є обов'язковою. Ці справи належать до медико-правових категорій окремого провадження і потребують особливої уважності до підстав, медичних доказів і строків розгляду.

**11. Справи про розкриття банком інформації, що містить банківську таємницю**

Пункт 11 частини другої статті 293 ЦПК України відносить до окремого провадження справи про *«розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб»*. Тут судове провадження використовується як спеціальний механізм контролю за законністю доступу до інформації з обмеженим режимом доступу. У таких справах не вирішується приватний спір у класичному розумінні, а перевіряється наявність передбачених законом підстав для розкриття банківської таємниці. Саме тому закон відніс їх до окремого провадження.

**Дві додаткові категорії у чинній редакції статті 293 ЦПК України**

Для повноти варто зауважити, що чинна редакція статті 293 ЦПК України містить ще дві категорії, яких немає у вашому робочому переліку, але які існують у законі. Це, по-перше, справи про *«обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх»* (пункт 1-1 частини другої статті 293), а по-друге, справи про *«розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках»* (пункт 12 частини другої статті 293).

**Узагальнення**

Отже, категорії справ окремого провадження визначені **частиною другою статті 293 ЦПК України** і охоплюють ті випадки, коли суд має підтвердити юридичний факт, статус або неоспорюване право, а не вирішити спір між сторонами. До них належать справи про цивільну дієздатність, надання повної дієздатності неповнолітній особі, визнання безвісно відсутньою чи оголошення померлою, усиновлення, встановлення юридичних фактів, відновлення прав на втрачені цінні папери, передачу безхазяйної нерухомості у комунальну власність, визнання спадщини відумерлою, примусову психіатричну допомогу, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу та розкриття банківської таємниці. Для частини цих категорій закон передбачає розгляд за участю присяжних і за обов'язковою участю адвоката, що підкреслює їх особливу соціальну й правову значущість.

## Особливості встановлення фактів, що мають юридичне значення

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, є однією з ключових категорій окремого провадження. Їх призначення полягає не у вирішенні спору між сторонами, а у судовому підтвердженні певного юридичного факту, без якого особа не може реалізувати або належно оформити своє право. Саме тому ця категорія справ розглядається в межах окремого, а не позовного провадження. Відповідно до частини першої статті 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в якому розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних

фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав.

**Поняття юридичного факту в контексті окремого провадження**

У ЦПК України немає окремого дефінітивного визначення поняття «юридичний факт», однак із системного змісту статей 293, 315, 318 і 319 ЦПК України випливає, що йдеться про таку життєву обставину, з якою закон пов'язує виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав. Це прямо видно з частини другої статті 315 ЦПК України, яка дозволяє встановлювати й інші факти, «від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб», якщо законом не встановлено іншого порядку їх встановлення.

Отже, юридичний факт у межах цієї категорії справ – це не будь-яка обставина, а лише така, що має правове значення для конкретної особи і потребує судового підтвердження через неможливість одержати або відновити належний документ в іншому порядку. Це підтверджується також статтею 318 ЦПК України, яка вимагає зазначати в заяві, який факт потрібно встановити, з якою метою, чому неможливо отримати або відновити документ, що посвідчує цей факт, та якими доказами він підтверджується.

**Перелік фактів, які можуть встановлюватися судом**

Частина перша статті 315 ЦПК України встановлює конкретний перелік фактів, щодо яких суд розглядає справи в порядку окремого провадження. Суд може встановлювати факт:

- родинних відносин між фізичними особами;
- перебування фізичної особи на утриманні;
- каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;
- реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення;
- проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу;
- належності правовстановлюючих документів особі, якщо її анкетні дані в документі не збігаються з даними у свідоцтві про народження або паспорті;
- народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦС факту народження;
- смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦС факту смерті.

Крім цього, частина друга статті 315 ЦПК України розширює можливості суду і передбачає, що у судовому порядку можуть бути встановлені й інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Водночас частина третя цієї ж статті прямо виключає з окремого провадження справи про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що видаються органами державної реєстрації актів цивільного стану.

**Умови звернення до суду із заявою про встановлення факту**

ЦПК України прямо не формулює ***умови звернення*** в одній статті як єдиний перелік, але вони чітко випливають із сукупності статей 315, 316, 318 і 319 ЦПК України.

1) ***має існувати саме такий факт***, від якого залежить реалізація чи охорона прав заявника. Це випливає зі статті 315 ЦПК України.

2) ***законом не має бути встановлений інший порядок*** підтвердження такого факту. Це прямо зазначено в частині другій статті 315 ЦПК України.

3) ***заявник повинен довести неможливість*** отримати або відновити документ, який посвідчує відповідний факт. Стаття 318 ЦПК України вимагає вказати у заяві «причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт», а також додати «довідку про неможливість відновлення втрачених документів».

4) ***заява має бути подана до належного суду***. Частина перша статті 316 ЦПК України встановлює загальне правило: «заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання». Для громадян України, які проживають за кордоном, частина друга цієї статті передбачає, що підсудність визначається за їхнім клопотанням ухвалою судді Верховного Суду.

5) ***у справі не повинно бути спору про право***. Якщо такий спір вбачається вже із заяви, суддя відмовляє у відкритті провадження; якщо він виявлений під час розгляду, заява залишається без розгляду. Це прямо передбачено частиною четвертою статті 315 ЦПК України.

**Форма і зміст заяви**

Стаття 318 ЦПК України встановлює спеціальні вимоги до змісту заяви про встановлення факту, що має юридичне значення. У заяві повинно бути зазначено:

1. який факт заявник просить встановити та з якою метою;
2. причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
3. докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, які підтверджують викладені обставини, а також довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Отже, ця категорія справ вимагає від заявника не лише формального опису ситуації, а й належного пояснення, чому судове встановлення факту є єдиним доступним способом правового захисту.

**Особливості доказування**

Особливість доказування у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зумовлена непозовним характером провадження. Загальні правила розгляду справ окремого провадження визначені статтею 294 ЦПК України. Вона передбачає, що суд зобов'язаний роз'яснювати учасникам їхні права та обов'язки, сприяти в охороні їхніх прав і «вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи», а також що «з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати

необхідні докази». Це означає, що у справах даної категорії суд відіграє значно активнішу роль, ніж у класичному змагальному позовному процесі.

Водночас активність суду не означає звільнення заявника від обов'язку довести ті обставини, на які він посилається. Саме тому стаття 318 ЦПК України вимагає подання доказів, що підтверджують факт, а стаття 319 ЦПК України передбачає, що у рішенні суду мають бути зазначені «докази, на підставі яких суд установив цей факт». Тобто судове рішення в цій категорії справ не може бути побудоване на припущеннях.

**Відмежування від позовного провадження**

Головна межа між цією категорією окремого провадження і позовним провадженням проходить по лінії наявності або відсутності спору про право. Частина четверта статті 315 ЦПК України прямо встановлює: якщо із заяви вбачається спір про право, суддя відмовляє у відкритті провадження; якщо спір виявлено під час розгляду, заява залишається без розгляду.

Це означає, що в порядку окремого провадження не можна, наприклад, вирішувати питання, кому саме належить майно, хто є належним спадкоємцем при наявності спору між кількома особами, чи існують підстави для поділу майна. У таких випадках потрібно подавати позов. Натомість якщо особі потрібно лише підтвердити певний факт для подальшого звернення до органу ДРАЦС, нотаріуса, Пенсійного фонду чи іншого органу, а ніхто не оспорює саме право, застосовується окреме провадження. Це відповідає і загальному визначенню окремого провадження у статті 293 ЦПК України як непозовного цивільного судочинства.

**Спеціальні правила щодо фактів народження і смерті на територіях з особливим правовим режимом**

Окреме практичне значення має стаття 317 ЦПК України, яка встановлює особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України. Закон передбачає, що заява про встановлення факту народження може бути подана до будь-якого місцевого суду України, який здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання заявника; так само заява про встановлення факту смерті може бути подана до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя. Такі справи розглядаються невідкладно з дня надходження заяви. У рішенні про встановлення факту народження мають бути зазначені дата і місце народження особи та її батьки, а рішення у справах про встановлення факту народження або смерті підлягає негайному виконанню; копія рішення негайно видається або невідкладно надсилається до органу ДРАЦС для державної реєстрації.

**Зміст рішення суду і його правове значення**

Стаття 319 ЦПК України чітко визначає, що у рішенні суду повинно бути зазначено:

- відомості про факт, встановлений судом;
- мету його встановлення;
- докази, на підставі яких суд установив цей факт.

Особливо важливо положення частини другої цієї статті: «рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації

актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів». Отже, рішення суду в цій категорії справ не замінює актового запису, свідоцтва чи нотаріального документа, а створює юридичну основу для їх одержання у належному адміністративному чи нотаріальному порядку.

**Практичні проблеми встановлення окремих фактів**

У практиці найчастіше виникають труднощі у справах про встановлення фактів народження, смерті, проживання однією сім'єю, родинних відносин та належності документів.

У справах про народження або смерть ключовою проблемою є відсутність належних документів органів ДРАЦС, особливо якщо подія сталася на території бойових дій або тимчасової окупації. Саме для таких випадків стаття 317 ЦПК України передбачає особливий спрощений і невідкладний режим розгляду.

У справах про родинні відносини проблема зазвичай полягає в нестачі або розбіжностях у документах, що підтверджують спорідненість. Стаття 315 ЦПК України прямо дозволяє встановлювати факт родинних відносин між фізичними особами.

У справах про проживання однією сім'єю без шлюбу складність полягає в доказуванні саме сімейного, а не лише побутового співжиття. Така категорія також прямо передбачена пунктом 5 частини першої статті 315 ЦПК України.

У справах про належність правовстановлюючих документів часто виникає потреба подолати розбіжності в анкетних даних особи у різних документах. Стаття 315 ЦПК України дозволяє встановлювати цей факт лише щодо правовстановлюючих документів, але не щодо паспорта, військового квитка чи актових свідоцтв органів ДРАЦС, оскільки частина третя цієї статті прямо виключає такі справи з окремого провадження.

**Узагальнення**

Отже, встановлення фактів, що мають юридичне значення, є особливою категорією справ окремого провадження, врегульованою насамперед статтями 315–319 ЦПК України. Суд може встановлювати лише ті факти, які прямо перелічені в законі або від яких залежить виникнення, зміна чи припинення особистих чи майнових прав, якщо іншим законом не встановлено іншого порядку їх підтвердження. Обов'язковими умовами звернення є правове значення факту, відсутність спору про право, неможливість отримати або відновити документ поза судом і дотримання спеціальних вимог до змісту заяви. Рішення суду в цій категорії справ не замінює офіційного документа, а є підставою для його одержання. Саме тому ця форма судового захисту виконує допоміжну, але надзвичайно важливу функцію у механізмі реалізації цивільних, сімейних, спадкових, соціальних та інших прав особи.

# Особливості розгляду справ про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою

Справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою належать до окремого провадження. Це прямо передбачено пунктом 3 частини другої статті 293 ЦПК України, а для цієї категорії закон додатково встановлює розгляд у складі одного судді і двох присяжних.

## Підстави та строки

Процесуально ЦПК України вимагає, щоб у заяві були наведені обставини, які підтверджують безвісну відсутність особи, або обставини, що загрожували їй смертю, або обставини, які дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку. Це закріплено у статті 306 ЦПК України: *«У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.»*

Водночас саме **матеріально-правові строки** для визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою встановлює не ЦПК, а Цивільний кодекс України. За статтею 43 ЦК України фізична особа може бути визнана безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. За статтею 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена померлою, якщо таких відомостей немає протягом трьох років, а за обставин, що загрожували смертю або дають підстави припускати загибель від нещасного випадку, – протягом шести місяців; для окремих випадків, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями чи воєнними діями, ЦК України також передбачає спеціальні строки.

Отже, при розгляді цієї категорії справ потрібно розмежовувати: ЦК України визначає, **коли** особа може бути визнана безвісно відсутньою чи оголошена померлою, а ЦПК України визначає, **як саме** суд розглядає таку заяву.

## Підсудність

Стаття 305 ЦПК України встановлює спеціальну підсудність: *«Заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.»* Це правило дає заявникові кілька допустимих процесуальних прив'язок, що важливо, коли місце перебування самої особи невідоме.

## Зміст заяви

Зміст заяви визначений статтею 306 ЦПК України. Як уже зазначалося, у заяві обов'язково мають бути наведені мета звернення і фактичні обставини, які обґрунтовують безвісну відсутність або припущення смерті. Це означає, що заявник повинен не просто повідомити про відсутність особи, а пояснити, для чого йому потрібне таке рішення суду, наприклад для оформлення спадкових прав, вирішення питань опіки над майном, соціальних виплат чи інших юридично значущих дій. Також він має викласти саме ті факти, які відповідають матеріально-правовим підставам, установленим Цивільним кодексом України.

**Підготовка справи до розгляду**

Стаття 307 ЦПК України покладає на суд активний обов'язок зі збирання відомостей ще до початку слухання. Частина перша цієї статті передбачає: *«Суд до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього ... і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме.»* Тобто суд не обмежується лише матеріалами заявника, а самостійно вживає заходів для перевірки факту відсутності особи.

Частина друга статті 307 ЦПК України додає ще один важливий елемент: *«Одночасно суд вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.»* Це означає, що вже на підготовчій стадії до розгляду справи ЦПК України передбачає процесуальну взаємодію суду з органами опіки та піклування для захисту майнових інтересів зниклої особи.

**Участь органів державної влади та інших суб'єктів**

ЦПК України не встановлює в цій главі обов'язкової участі широкого кола державних органів у самому судовому засіданні, але прямо передбачає процесуальну взаємодію суду з низкою органів та установ.

1) на стадії підготовки справи суд звертається до організацій за останнім місцем проживання та роботи особи, зокрема до житлово-експлуатаційних організацій, органів реєстрації місця проживання осіб або органів місцевого самоврядування. Це прямо зазначено у статті 307 ЦПК України.

2) суд взаємодіє з органами опіки та піклування для встановлення опіки над майном особи, місцеперебування якої невідоме. Це також прямо передбачено частиною другою статті 307 ЦПК України.

3) після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті, а також нотаріусу за місцем відкриття спадщини або, якщо нотаріуса немає, відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Це прямо встановлено частиною другою статті 308 ЦПК України. Якщо у населеному пункті є кілька нотаріусів або місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву для подальшої передачі уповноваженому нотаріусу.

Отже, у цій категорії справ роль державних органів є не випадковою: вони або надають інформацію для перевірки обставин, або реалізують правові наслідки судового рішення.

**Розгляд справи**

Стаття 308 ЦПК України встановлює: *«Суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою.»* Таким чином, ЦПК України закріплює активну процесуальну модель: суд не лише заслуховує заявника, а й сам визначає, яких осіб необхідно допитати для повного з'ясування обставин.

**Правові наслідки**

Процесуальні наслідки рішення в цій категорії справ у ЦПК України визначені насамперед для випадку оголошення особи померлою. Частина друга статті 308 ЦПК України прямо зобов'язує суд після набрання законної сили рішенням надіслати його до органу ДРАЦС для реєстрації смерті і до нотаріуса або органу місцевого самоврядування для охорони спадкового майна. Це означає, що рішення суду стає процесуальною підставою для запуску реєстраційних та спадкових наслідків.

Матеріально-правові наслідки встановлює Цивільний кодекс України. Визнання особи безвісно відсутньою тягне встановлення опіки над її майном, а оголошення особи померлою прирівнюється за наслідками до смерті фізичної особи, зокрема для спадкування та інших правовідносин. Це випливає зі статей 44 і 47 ЦК України.

**Скасування рішення у разі появи особи**

ЦПК України прямо врегульовує цю ситуацію у статті 309. Частина перша статті 309 ЦПК України встановлює: *«У разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.»* Частина перша також уточнює, що заяву може подати сама така особа або інша заінтересована особа.

Частина друга статті 309 ЦПК України передбачає: *«Копію рішення суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть.»* Отже, скасування рішення суду не обмежується лише процесуальним актом, а має безпосередній реєстраційний наслідок – анулювання запису про смерть.

Матеріально-правові наслідки появи особи деталізує Цивільний кодекс України: він передбачає скасування рішення про визнання безвісно відсутньою чи оголошення померлою, а також регулює питання повернення майна такій особі. Це випливає зі статей 45 і 48 ЦК України.

**Узагальнення**

Справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою є спеціальною категорією окремого провадження, передбаченою пунктом 3 частини другої статті 293 ЦПК України. ЦПК України визначає підсудність таких справ у статті 305, зміст заяви – у статті 306, спеціальні дії суду під час підготовки – у статті 307, порядок розгляду і процесуальні наслідки рішення – у статті 308, а порядок скасування рішення у разі появи особи – у статті 309. Матеріально-правові строки та наслідки при цьому встановлюються Цивільним кодексом України. Саме поєднання цих норм забезпечує належну процесуальну форму для вирішення питань, які мають істотне значення для особистого статусу особи, її майна, спадкових прав та інтересів інших заінтересованих осіб.

# Особливості розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності та визнання особи недієздатною

Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності належать до окремого провадження. Це прямо передбачено пунктом 1 частини другої статті 293 ЦПК України, а для цієї категорії справ закон встановлює розгляд у складі одного судді і двох присяжних. Крім того, частина п'ята статті 293 ЦПК України передбачає, що у справах, визначених пунктом 1 частини другої цієї статті, розгляд проводиться за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої розглядається справа; якщо така особа не залучила адвоката, суд залучає його через орган, уповноважений законом на надання безоплатної правничої допомоги.

**Підсудність**

Спеціальні правила підсудності закріплені у статті 295 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«Заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої особи, чи визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у закладі з надання психіатричної допомоги - за місцезнаходженням цього закладу.»* Частина друга статті 295 додає, що підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду. Це означає, що законодавець спеціально прив'язує розгляд такої справи або до місця проживання особи, або до місця лікування, оскільки саме там зосереджені основні докази щодо її стану та життєвих обставин.

**Суб'єкти звернення**

Коло заявників чітко розмежоване статтею 296 ЦПК України залежно від виду справи. Частина перша передбачає: *«Заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.»* Частина друга тієї ж статті встановлює, що заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або про позбавлення її цього права можуть подати батьки, усиновлювачі, піклувальники, орган опіки та піклування. Частина третя статті 296 передбачає: *«Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги.»* Отже, законодавець виходить із того, що ініціаторами справ можуть бути або найближчі до особи приватні суб'єкти, або орган опіки та піклування, або заклад з надання психіатричної допомоги.

**Зміст заяви**

Зміст заяви залежить від того, яке саме питання ставиться перед судом. Стаття 297 ЦПК України передбачає три окремі моделі. За частиною першою, у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені обставини, що свідчать або про психічний розлад, який істотно впливає на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними, або про дії, внаслідок яких особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними

засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе, свою сім'ю або інших осіб, яких за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Частина друга статті 297 стосується неповнолітніх і вимагає викласти обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього від самостійного розпорядження його доходами. Частина третя встановлює: *«У заяві про визнання фізичної особи недієздатною мають бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.»* Отже, вимоги до заяви тут значно конкретніші, ніж у звичайному окремому провадженні, бо закон вимагає опису саме тих фактів, які відповідають матеріально-правовим підставам для обмеження чи позбавлення дієздатності.

**Обов'язкова участь органу опіки та піклування**

Обов'язкова участь органу опіки та піклування випливає насамперед із частини першої статті 299 ЦПК України, яка встановлює: *«Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника, особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її адвоката та представника органу опіки та піклування.»* Таким чином, представник органу опіки та піклування є обов'язковим учасником судового розгляду. Його участь потрібна не лише як джерело інформації про особу та її побутові умови, а й тому, що у разі задоволення заяви саме цей орган подає суду кандидатуру піклувальника або опікуна. Це прямо підтверджується частиною першою статті 300 ЦПК України: *«Суд, ухвалюючи рішення ... встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника чи опікуна.»*

**Судово-психіатрична експертиза**

Питання експертизи врегульоване статтею 298 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює імперативне правило: *«Суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу.»* Отже, якщо справа стосується психічного стану особи, судово-психіатрична експертиза є не факультативним, а обов'язковим засобом доказування за наявності достатніх даних про такий розлад. Частина друга статті 298 ЦПК України передбачає спеціальний механізм у випадку ухилення особи від експертизи: *«У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.»* Тобто закон допускає примусове направлення на експертизу, але лише за наявності виняткових обставин, у судовому засіданні та за участю лікаря-психіатра.

**Особливості судового розгляду**

Частина перша статті 299 ЦПК України встановлює спеціальний склад учасників судового засідання: заявник, особа, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її адвокат і представник органу опіки та піклування. Закон при цьому враховує, що фізичний та психічний стан такої особи може ускладнювати її безпосередню участь у засіданні. Тому в абзаці другому частини

першої статті 299 передбачено: *«З урахуванням стану здоров'я особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.»* Далі закон уточнює, що питання про виклик цієї особи вирішується в кожному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я, а для визначення фактичної можливості з'явитися в судове засідання або дати особисті пояснення суд може призначити відповідну експертизу. Це свідчить, що процесуальна участь особи, щодо якої вирішується питання про недієздатність, є бажаною і гарантується законом, але реалізується з урахуванням медичних реалій.

**Судові витрати**

Особливим є питання судових витрат. Частина друга статті 299 ЦПК України встановлює: *«Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави.»* Це правило відображає підвищену соціальну та правозахисну значущість цих справ. Водночас частина третя статті 299 ЦПК України запроваджує виняток: *«Суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати.»* Отже, держава загалом бере на себе фінансування такого провадження, але недобросовісний заявник несе процесуальні наслідки своїх дій.

**Зміст рішення суду**

Зміст і наслідки рішення визначені статтею 300 ЦПК України. Частина перша цієї статті встановлює: *«Суд, ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (у тому числі обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами) чи визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника чи опікуна.»* Отже, рішення суду в цій категорії справ не обмежується констатацією статусу особи, а одночасно вирішує питання про встановлення над нею піклування або опіки і про призначення відповідного суб'єкта. Це особливо важливо, бо рішення має не лише статусний, а й організаційно-правовий ефект.

Частина друга статті 300 ЦПК України регулює заміну опікуна чи піклувальника. Суд за заявою органу опіки та піклування чи особи, призначеної опікуном або піклувальником, у місячний строк звільняє її від повноважень і призначає іншу особу за поданням органу опіки та піклування; також суд може за заявою особи, над якою встановлено піклування, звільнити піклувальника та призначити іншого. Таким чином, закон передбачає подальший судовий контроль за належним здійсненням опіки чи піклування.

Частина п'ята статті 300 ЦПК України передбачає, що рішення суду після набрання ним законної сили надсилається органу опіки та піклування та органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи. Це означає, що рішення має не лише індивідуальне, а й публічно-реєстраційне значення.

**Строк дії рішення про визнання недієздатною**

Особливістю чинної редакції ЦПК України є те, що рішення про визнання фізичної особи недієздатною не є безстроковим. Частина шоста статті 300 ЦПК України прямо встановлює: *«Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років.»* Це означає, що сучасна модель законодавства відходить від автоматичного безстрокового позбавлення цивільної дієздатності та запроваджує періодичний судовий контроль за тим, чи зберігаються підстави для такого статусу. Частини сьома–дев'ята статті 300 ЦПК України регламентують продовження цього строку: клопотання може подати опікун або представник органу опіки та піклування не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до закінчення строку; у клопотанні мають бути наведені обставини, що підтверджують продовження хронічного, стійкого психічного розладу, і вони повинні бути підтверджені висновком судово-психіатричної експертизи; суд зобов'язаний розглянути клопотання до закінчення строку дії попереднього рішення.

**Поновлення цивільної дієздатності**

Поновлення дієздатності прямо врегульоване частинами третьою та четвертою статті 300 ЦПК України. Частина третя передбачає: *«Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, здійснюється за рішенням суду за заявою такої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї, органу опіки та піклування або її адвоката.»* Таким чином, право ініціювати поновлення обмеженої дієздатності мають не лише органи чи родичі, а й сама особа або її адвокат.

Частина четверта статті 300 ЦПК України встановлює аналогічне правило для недієздатності: *«Скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка визнана недієздатною, у разі видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, членів сім'ї, органу опіки та піклування, такої особи, визнаної недієздатною, або її адвоката.»* Тут закон прямо вимагає наявності висновку судово-психіатричної експертизи, що підтверджує видужання або значне поліпшення психічного стану. Отже, поновлення дієздатності у справах про недієздатність нерозривно пов'язане з медичним експертним підтвердженням.

**Узагальнення**

Справи про обмеження цивільної дієздатності та визнання особи недієздатною детально врегульовані статтями 295–300 ЦПК України. Вони розглядаються в порядку окремого провадження, за спеціальними правилами підсудності, у складі одного судді і двох присяжних та за обов'язковою участю адвоката особи, щодо якої вирішується питання, а також представника органу опіки та піклування. Суб'єкти звернення чітко визначені статтею 296 ЦПК України; зміст заяви – статтею 297; судово-психіатрична експертиза є обов'язковим інструментом за наявності достатніх даних про психічний розлад відповідно до статті 298; порядок розгляду, участь особи та питання судових витрат врегульовані статтею 299; зміст рішення, встановлення опіки чи піклування, строк дії рішення про недієздатність, його продовження та поновлення дієздатності – статтею 300 ЦПК України. Така процесуальна модель спрямована

на поєднання захисту особи, яка через психічний чи інший стан не може повною мірою реалізовувати свої права, із максимальними гарантіями від необґрунтованого втручання у її цивільний статус.

## Особливості розгляду справ про усиновлення

Справи про усиновлення належать до окремого провадження. Це прямо випливає з пункту 4 частини другої статті 293 ЦПК України, а спеціальні правила їх розгляду зосереджені у **главі 5 книги IV ЦПК України** – статтях **310–314**. Ця категорія справ має підвищену чутливість, оскільки стосується прав дитини, сімейного статусу, зміни актових записів цивільного стану та охорони таємниці усиновлення.

### Підсудність

Спеціальне правило підсудності встановлене у статті 310 ЦПК України: *«Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання.»* Отже, законодавець пов'язує підсудність не з місцем проживання заявника-усиновлювача, а саме з місцем проживання дитини або повнолітньої особи, яка підлягає усиновленню. Це логічно, оскільки саме за цим місцем зосереджені матеріали про дитину, орган опіки та піклування, а також інші докази, необхідні для перевірки відповідності усиновлення її інтересам.

### Зміст заяви про усиновлення

Стаття 311 ЦПК України детально визначає зміст заяви. Частина перша цієї статті встановлює: *«Заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини.»* Та сама норма додає, що заява *«може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.»* Отже, у справах про усиновлення суд одразу може вирішувати не лише питання самого усиновлення, а й похідні питання персонального статусу дитини.

Частина друга статті 311 ЦПК України встановлює перелік документів, які за наявності мають бути додані до заяви про усиновлення дитини. Серед них:

1. *«копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, - при усиновленні дитини одним із подружжя»*;
2. *«медичний висновок про стан здоров'я заявника»*;
3. *«довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи»*;
4. *«документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням»*;
5. *«інші документи, визначені законом.»* Ці вимоги демонструють, що в даній категорії справ процесуальна форма тісно пов'язана з попередньою

перевіркою сімейних, житлових, матеріальних і медичних передумов усиновлення.

ЦПК України окремо врегульовує випадки міжнародного елементу. Частина третя статті 311 передбачає, що до заяви про усиновлення дитини іноземцями або особами без громадянства, які постійно проживають за межами України, додаються, крім звичайних документів, *«дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача … про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною.»* Частина четверта тієї ж статті стосується усиновлення громадянами України дитини – громадянина іншої держави і вимагає додатково *«згоду законного представника дитини та згоду компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.»* Частина п'ята встановлює вимоги до легалізації та перекладу документів іноземних усиновлювачів.

Щодо усиновлення повнолітньої особи, частина шоста статті 311 ЦПК України визначає: *«Заява про усиновлення повнолітньої особи повинна містити відомості, зазначені у частині першій цієї статті, а також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування. До заяви мають бути додані документи, зазначені у пункті 1 частини другої цієї статті, а також згода особи на усиновлення.»* Отже, у справах про усиновлення повнолітньої особи згода самої усиновлюваної особи є обов'язковою умовою вже на стадії подання заяви.

**Підготовка справи до розгляду**

Стаття 312 ЦПК України присвячена підготовці справи. Частина перша цієї статті встановлює: *«Суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, - уповноваженого органу виконавчої влади.»* Це означає, що суд ще до слухання справи зобов'язаний визначити процесуальний склад учасників і залучити компетентні органи, без висновків яких справа не може бути вирішена належним чином.

Частина друга статті 312 ЦПК України прямо встановлює обов'язок органу опіки та піклування: *«Орган опіки та піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.»* Це один із ключових доказів у справах про усиновлення, оскільки саме критерій **найкращих інтересів дитини** є центральним для судового контролю.

Частина третя статті 312 ЦПК України конкретизує, що до цього висновку мають бути додані:

1. *«акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання»*;
2. *«свідоцтво про народження дитини»*;
3. *«медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток»*;

4. *«у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.»* Крім того, *«суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів.»*

Отже, підготовча стадія тут є надзвичайно насиченою доказово і має на меті дати суду повну картину щодо особи заявника, дитини та правових передумов усиновлення.

**Закритий судовий розгляд і таємниця усиновлення**

Питання таємниці усиновлення прямо пов'язане зі статтею 313 ЦПК України. Частина третя цієї статті встановлює: *«Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні.»* Отже, ЦПК України не просто допускає, а прямо передбачає **закритий розгляд** як процесуальну гарантію збереження таємниці усиновлення. При цьому Кодекс відсилає до Сімейного кодексу України щодо конкретних випадків, коли така таємниця підлягає охороні.

Таким чином, закритий характер судового засідання у справах про усиновлення має не факультативний, а охоронний зміст: він покликаний запобігти розголошенню відомостей про усиновлення, дитину, її походження, заявників та інші чутливі обставини. У контексті цивільного процесу це є одним із небагатьох випадків, коли принцип гласності поступається принципу захисту приватного і сімейного життя.

**Коло учасників справи**

Стаття 313 ЦПК України чітко визначає склад учасників у справах про усиновлення. Частина перша цієї статті встановлює: *«Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.»* Тобто обов'язковими учасниками є:

- заявник;
- орган опіки та піклування або уповноважений орган виконавчої влади;
- дитина, якщо вона усвідомлює факт усиновлення;
- заінтересовані особи та інші особи – за викликом суду.

Щодо усиновлення повнолітньої особи, частина друга статті 313 ЦПК України встановлює: *«Суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.»* Отже, у цій моделі участь самої усиновлюваної повнолітньої особи є завжди обов'язковою, що узгоджується з її повною цивільною дієздатністю та особистим характером такої згоди.

Частина четверта статті 313 ЦПК України встановлює ще одну суттєву гарантію: *«Суд перевіряє законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода є необхідною, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи.»* Тобто суд не обмежується формальним встановленням документів, а має перевірити наявність саме всіх юридичних передумов усиновлення, включаючи необхідні згоди.

**Вимоги до рішення суду**

Стаття 314 ЦПК України детально регламентує рішення суду у справах про усиновлення. Частина перша встановлює загальне правило: *«За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення.»* Частина друга конкретизує: *«У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).»* Отже, саме резолютивна частина рішення має чітко фіксувати факт усиновлення і особу усиновлювача або усиновлювачів.

Частина третя статті 314 ЦПК України встановлює, що *«за клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.»* Це означає, що рішення суду про усиновлення може бути комплексним і охоплювати не лише сам юридичний факт усиновлення, а й супутні зміни персонального статусу усиновленої особи та зміни в актовому записі.

Частина четверта статті 314 ЦПК України визначає правило щодо судових витрат: *«Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).»* Це спеціальне правило відрізняє справи про усиновлення від загального режиму окремого провадження, у якому витрати зазвичай не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

Частини п'ята і шоста статті 314 ЦПК України регулюють ситуації, коли після ухвалення рішення, але до набрання ним законної сили, відбувається зміна волевиявлення. Якщо *«батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи.»* Якщо ж *«відкликано заяву про усиновлення … суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду.»* Це свідчить про те, що до набрання рішенням законної сили усиновлення ще не вважається завершеним і процесуальна ситуація може бути змінена.

Нарешті, частина сьома статті 314 ЦПК України встановлює момент виникнення самого усиновлення та подальші дії суду: *«Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду.»* Для внесення змін до актового запису про народження копія рішення надсилається до органу ДРАЦС за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади. Отже, саме набрання рішенням законної сили є юридичним моментом виникнення усиновлення.

**Узагальнення**

Справи про усиновлення у цивільному процесі регулюються статтями **310–314 ЦПК України** і мають низку спеціальних особливостей. Підсудність визначається за місцем проживання дитини або повнолітньої особи, яка підлягає усиновленню; заява повинна містити спеціальні відомості про дитину та заявника і супроводжуватися визначеним законом пакетом документів; на стадії підготовки обов'язково залучається орган опіки та піклування, який подає висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини. Судовий розгляд у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, проводиться в закритому судовому засіданні для забезпечення таємниці усиновлення. Коло учасників визначене статтею 313 ЦПК України і включає заявника, орган опіки та піклування або уповноважений орган, а також дитину

чи повнолітню особу в передбачених законом випадках. Рішення суду може охоплювати не лише саме усиновлення, а й зміну імені, прізвища, по батькові, дати і місця народження, запис усиновлювачів батьками. Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду.

## Практичні проблеми наказного та окремого провадження

Практичні проблеми наказного та окремого провадження здебільшого виникають не через відсутність нормативного регулювання, а через неправильне застосування саме тих процесуальних моделей, які чітко закріплені у ЦПК України. Кодекс розмежовує позовне, наказне й окреме провадження як самостійні форми цивільного судочинства. Частина друга статті 19 ЦПК України встановлює, що цивільне судочинство здійснюється, зокрема, у порядку позовного, наказного та окремого провадження. Тому першою і базовою проблемою є помилковий вибір виду провадження вже на стадії звернення до суду.

### Неправильне визначення виду провадження

Для правильного вибору форми судового захисту вирішальне значення має предмет звернення і характер правовідносин. Наказне провадження застосовується лише щодо вимог, прямо передбачених статтею 161 ЦПК України, оскільки стаття 160 визначає: *«Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 цього Кодексу.»* Окреме провадження, навпаки, є видом непозовного цивільного судочинства, у якому, за частиною першою статті 293 ЦПК України, розглядаються справи про підтвердження юридичних фактів або неоспорюваних прав. Якщо ж особа фактично намагається вирішити спір про право через наказне чи окреме провадження, це означає неправильно обраний процесуальний спосіб захисту.

На практиці типова помилка полягає в тому, що заявник звертається за судовим наказом щодо вимоги, яка не входить до переліку статті 161 ЦПК України, або подає заяву в порядку окремого провадження, хоча між заінтересованими особами вже існує матеріально-правовий конфлікт. У таких випадках процесуальна економія не досягається, навпаки – справа затягується через відмову у видачі наказу, відмову у відкритті провадження або залишення заяви без розгляду. Це прямо випливає зі статті 165 ЦПК України щодо наказного провадження і зі статті 315 ЦПК України щодо справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

### Наявність спору про право у справах окремого провадження

Найхарактернішою проблемою окремого провадження є поява або прихована наявність спору про право. Частина шоста статті 294 ЦПК України встановлює: *«Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.»* Це загальне правило для всіх справ окремого провадження. Додатково частина четверта статті 315 ЦПК України щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення, передбачає дві

ситуації: якщо спір про право вбачається вже із заяви, суддя відмовляє у відкритті провадження; якщо спір виявлено під час розгляду, заява залишається без розгляду.

Практично це означає, що окреме провадження не можна використовувати для прихованого вирішення спорів про спадщину, право власності, сімейний статус або інші суб'єктивні права. Наприклад, заява про встановлення факту родинних відносин є допустимою лише тоді, коли ніхто не оспорює сам факт спорідненості та не виникає спору про спадкове право між кількома особами. Якщо ж заявник фактично прагне через окреме провадження довести підстави для переваги у спадкуванні над іншими спадкоємцями, справа вже має розглядатися в позовному порядку. Саме тому центральною процесуальною проблемою тут є не доказування факту як такого, а правильне відмежування непозовного провадження від спору про право.

**Помилки при зверненні за судовим наказом**

У наказному провадженні найбільш поширені помилки пов'язані з недотриманням статті 163 ЦПК України щодо форми і змісту заяви. Пункт 1 частини першої статті 165 ЦПК України прямо встановлює, що суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо *«заява подана з порушеннями вимог статті 163 цього Кодексу.»* Це означає, що для наказного провадження неналежне оформлення заяви не тягне залишення без руху за моделлю позову, а одразу призводить до відмови у видачі судового наказу.

До типових помилок належать: відсутність належної ідентифікації боржника, неповний перелік доказів, відсутність документа про сплату судового збору, неподання письмового договору у випадках, коли вимога ґрунтується на письмовому або електронному договорі, а також неправильне формулювання самої вимоги. Окремою помилкою є звернення із заявою за вимогою, яка не відповідає статті 161 ЦПК України, що також є підставою для відмови згідно з пунктом 3 частини першої статті 165 ЦПК України. Практичний наслідок таких помилок полягає в тому, що заявник втрачає час, а іноді й змушений переходити до позовного провадження.

Ще одна проблема виникає на рівні підсудності. Пункт 9 частини першої статті 165 ЦПК України передбачає відмову у видачі судового наказу, якщо *«заяву подано з порушенням правил підсудності.»* Для фізичної особи-боржника це часто пов'язано з неможливістю встановити зареєстроване місце проживання. Частина дев'ята статті 165 ЦПК України прямо передбачає, що якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване місце проживання фізичної особи-боржника, суд відмовляє у видачі судового наказу. Це особливо важливо в умовах зміни місця проживання, внутрішнього переміщення осіб або неточності реєстраційних даних.

**Зловживання наказним провадженням**

Наказне провадження задумане як швидкий і спрощений спосіб захисту безспірної вимоги. Саме тому стаття 167 ЦПК України встановлює, що заява розглядається протягом п'яти днів *«без судового засідання і повідомлення заявника і боржника.»* Проте ця процесуальна економія може стимулювати спроби зловживати наказним провадженням як інструментом тиску на боржника – особливо в тих випадках, коли кредитор знає або повинен знати, що вимога є спірною. Формально суд, видаючи наказ, не досліджує обґрунтованість вимоги по суті, і це прямо відображається у самому наказі: пункт 7 частини

першої статті 168 ЦПК України вимагає зазначити, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження суд не розглядає обґрунтованість вимог по суті. Саме ця особливість створює ризик використання наказного провадження як способу одержати виконавчий документ до моменту, коли боржник встигне заявити заперечення.

Процесуальним запобіжником від такого зловживання є механізм скасування судового наказу. Частина третя статті 171 ЦПК України встановлює, що за відсутності підстав для повернення заяви про скасування суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу і роз'яснює стягувачу право звернутися з тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. Тобто наказне провадження не може існувати далі, якщо боржник належно заявляє про необґрунтованість вимоги. Але на практиці проблема полягає у тому, що не кожен боржник встигає або здатний своєчасно скористатися цим процесуальним механізмом.

**Труднощі доказування у справах про встановлення юридичних фактів**

У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, основна проблема полягає в особливому предметі доказування. Стаття 318 ЦПК України вимагає, щоб у заяві було зазначено: який факт потрібно встановити, з якою метою, чому неможливо отримати або відновити документ, який посвідчує цей факт, і якими доказами факт підтверджується. Крім того, до заяви мають бути додані докази та довідка про неможливість відновлення втрачених документів. Отже, заявник повинен довести не лише сам факт, а й те, що встановити його іншим шляхом неможливо. Саме ця «подвійна» структура доказування створює найбільші труднощі на практиці.

Додатково проблеми виникають через специфіку окремих фактів, перелічених у статті 315 ЦПК України. Наприклад, факт родинних відносин, проживання однією сім'єю, належності правовстановлюючого документа або народження чи смерті особи в умовах неможливості державної реєстрації потребують різних наборів доказів і різних процесуальних підходів. В окремих категоріях, зокрема у справах про народження або смерть на території, де введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території, стаття 317 ЦПК України передбачає спеціальну, невідкладну процедуру. Проте навіть у такому спрощеному режимі заявник має переконати суд у фактичному існуванні події та неможливості її реєстрації в органах ДРАЦС.

Ще одна проблема полягає у відмежуванні факту як предмета доказування від спору про право. Якщо докази, подані заявником, фактично спрямовані на підтвердження його переваги у спірних майнових чи спадкових правах, суд має констатувати наявність спору про право і не може продовжувати розгляд у порядку окремого провадження. Саме тому труднощі доказування тут нерідко пов'язані не стільки з відсутністю доказів, скільки з неправильним процесуальним позиціонуванням заяви.

**Проблеми виконання рішень у наказному провадженні**

У наказному провадженні проблема виконання має подвійний характер. З одного боку, судовий наказ сам по собі є виконавчим документом: частина третя статті 160 ЦПК України прямо встановлює, що він *«підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень.»* Крім того, частина третя статті 168 ЦПК України передбачає, що після набрання законної сили

другий примірник судового наказу видається або надсилається стягувачу для пред'явлення до виконання. Це робить наказне провадження дуже ефективним у тих справах, де боржник не заперечує проти вимоги.

З іншого боку, саме можливість швидкого виконання робить цю форму вразливою до ситуацій, коли наказ скасовується вже після вчинення виконавчих дій. Тому частина третя статті 171 ЦПК України передбачає, що в ухвалі про скасування судового наказу суд за клопотанням боржника вирішує питання про поворот виконання. Отже, проблема виконання в наказному провадженні нерідко трансформується в проблему відновлення порушеного становища боржника після скасування наказу.

**Проблеми виконання рішень у справах окремого провадження**

У справах окремого провадження проблема виконання має іншу природу. Багато рішень у цій категорії не виконуються через органи примусового виконання в класичному розумінні, а слугують юридичною підставою для вчинення подальших адміністративних, нотаріальних або реєстраційних дій. Наприклад, частина друга статті 319 ЦПК України прямо встановлює, що рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації органами ДРАЦС або нотаріальному посвідченню, *«не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів.»* Отже, навіть після набрання рішенням законної сили особа повинна звертатися до відповідного органу для одержання офіційного документа. Це означає, що ефективність судового захисту тут залежить не лише від суду, а й від подальших дій інших органів.

Подібна модель простежується і в інших категоріях окремого провадження. У справах про оголошення особи померлою частина друга статті 308 ЦПК України передбачає надсилання рішення до органу ДРАЦС для реєстрації смерті та нотаріусу чи органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У справах про народження або смерть на спеціальних територіях стаття 317 ЦПК України встановлює, що копія рішення негайно надсилається до органу ДРАЦС для державної реєстрації. Отже, практична проблема полягає не стільки в «виконанні» рішення, скільки в його належній імплементації через реєстраційні та інші юридично значущі дії.

**Узагальнення**

Практичні проблеми наказного та окремого провадження здебільшого пов'язані з неправильним вибором виду провадження, недооцінкою значення спору про право, формальними помилками при зверненні за судовим наказом, спробами використати спрощені процедури у спірних відносинах, складністю доказування юридичних фактів і особливостями подальшої реалізації судових рішень. ЦПК України містить чіткі процесуальні запобіжники проти таких помилок: у наказному провадженні – через статті 160, 161, 163, 165, 167, 168 і 171; в окремому провадженні – через статті 293, 294, 315, 318, 319 та спеціальні норми щодо окремих категорій справ. Саме точне дотримання цих норм дає змогу уникнути процесуальних помилок і забезпечити, щоб наказне та окреме провадження виконували свою головну функцію – оперативний і належний судовий захист у тих випадках, коли повноцінний позовний спір відсутній або ще не виник.

# Інші категорії справ окремого провадження: особливості розгляду за ЦПК України

Окрім найбільш поширених категорій справ окремого провадження, стаття 293 ЦПК України передбачає низку спеціальних категорій, які мають власний предмет доказування, особливе коло учасників і спеціальні процесуальні правила. Більшість із них регулюється окремими главами книги IV ЦПК України.

Частина друга статті 293 ЦПК України прямо встановлює, що у порядку окремого провадження суд розглядає, зокрема, справи про:

*«відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю...»*

### 1. Відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі

Ця категорія справ регулюється статтями 320–327 ЦПК України. Її метою є захист особи, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, і не може реалізувати права за ним без судового рішення.

Частина перша статті 320 ЦПК України передбачає:

*«Особа, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, може звернутися до суду із заявою про визнання його недійсним і про відновлення її прав на втрачений цінний папір.»*

Заява подається до суду за місцем знаходження емітента цінного папера або платника за векселем. У заяві, відповідно до статті 321 ЦПК України, повинні бути зазначені:

- вид цінного папера;
- його реквізити;
- обставини втрати;
- прохання про визнання папера недійсним.

Після відкриття провадження суд, згідно зі статтею 322 ЦПК України, постановляє ухвалу про виклик держателя втраченого документа і публікує відповідне оголошення. У ньому зазначається, що особа, у якої перебуває папір, повинна подати його до суду протягом трьох місяців.

Частина перша статті 323 ЦПК України встановлює:

*«У разі неподання цінного папера на пред'явника або векселя до суду протягом трьох місяців суд розглядає справу і може постановити рішення про визнання цінного папера недійсним.»*

Рішення суду є підставою для видачі нового цінного папера або для реалізації права за ним.

### 2. Передача безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність

Ця категорія справ регулюється статтями 329–333 ЦПК України і пов'язана з реалізацією статті 335 ЦК України про безхазяйну річ.

Відповідно до частини першої статті 329 ЦПК України:

*«Заява про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність подається органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади, після спливу одного року з дня взяття речі на облік.»*

Отже, звернутися до суду може не будь-яка особа, а лише відповідний орган місцевого самоврядування або його виконавчий орган.

У заяві, відповідно до статті 330 ЦПК України, мають бути зазначені:

- яка саме річ є безхазяйною;
- коли і ким вона була взята на облік;
- чи здійснювалися заходи щодо встановлення власника.

До заяви додаються документи про взяття речі на облік та підтвердження спливу річного строку.

Стаття 333 ЦПК України встановлює:

*«У разі встановлення, що нерухома річ є безхазяйною та взята на облік відповідно до закону, суд ухвалює рішення про передачу її у комунальну власність.»*

Після набрання рішенням законної сили орган місцевого самоврядування має право зареєструвати право комунальної власності на таку нерухомість.

### 3. Визнання спадщини відумерлою

Ця категорія справ регулюється статтями 334–338 ЦПК України і пов’язана зі статтею 1277 ЦК України.

Частина перша статті 334 ЦПК України передбачає:

*«Заява про визнання спадщини відумерлою подається органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.»*

Заява може бути подана після спливу одного року з часу відкриття спадщини, якщо:

- відсутні спадкоємці;
- спадкоємці не прийняли спадщину;
- усі спадкоємці усунені від спадкування або відмовилися від спадщини.

У заяві мають бути зазначені:

- дата відкриття спадщини;
- склад спадкового майна;
- дані про відсутність спадкоємців.

Відповідно до статті 337 ЦПК України суд витребовує від нотаріуса або органів державної влади інформацію про наявність спадкоємців, відкриття спадкової справи та інші необхідні дані.

Стаття 338 ЦПК України встановлює:

*«У разі встановлення відсутності спадкоємців або неприйняття ними спадщини суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою.»*

Таке рішення є підставою для переходу спадкового майна у власність територіальної громади.

### 4. Надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку

Ці справи регулюються статтями 339–342 ЦПК України та положеннями Закону України «Про психіатричну допомогу».

Особливість цієї категорії полягає в тому, що вона безпосередньо стосується конституційного права на свободу та особисту недоторканність, тому закон встановлює скорочені строки і обов'язкову участь певних осіб.

Частина перша статті 339 ЦПК України передбачає:

*«Заява про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку або про продовження такої госпіталізації подається представником психіатричного закладу.»*

До заяви обов'язково додається висновок лікаря-психіатра або комісії лікарів.

Відповідно до частини першої статті 341 ЦПК України:

*«Справи про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку суд розглядає за обов'язковою участю особи, щодо якої розглядається справа, прокурора, лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу, а також захисника або законного представника особи.»*

Отже, участь захисника і прокурора тут є обов'язковою.

Суд повинен перевірити, чи існують підстави, визначені Законом України «Про психіатричну допомогу», а саме: чи страждає особа на тяжкий психічний розлад і чи становить вона безпосередню небезпеку для себе або інших.

### 5. Обов'язкова госпіталізація до протитуберкульозного закладу

Ця категорія справ регулюється статтями 342–1 – 342–4 ЦПК України та Законом України «Про протидію захворюванню на туберкульоз».

Частина перша статті 342–1 ЦПК України передбачає:

*«Заява про обов'язкову госпіталізацію особи до протитуберкульозного закладу подається представником такого закладу.»*

Заява подається тоді, коли особа, хвора на заразну форму туберкульозу, ухиляється від лікування та становить небезпеку для інших осіб.

До заяви додаються:

- висновок лікарської комісії;
- документи про відмову особи від лікування;
- інші медичні документи.

Частина перша статті 342–3 ЦПК України встановлює:

*«Суд розглядає справу за участю представника протитуберкульозного закладу, особи, щодо якої подано заяву, її законного представника або захисника.»*

У разі необхідності суд може забезпечити примусовий привід особи.

Рішення про госпіталізацію повинно бути чітко мотивованим і визначати строк такої госпіталізації.

## 6. Розкриття банком інформації, що містить банківську таємницю

Ця категорія справ регулюється статтями 347–350 ЦПК України.

Відповідно до статті 347 ЦПК України:

*«Заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичної або фізичної особи, подається у випадках, встановлених законом.»*

Такі заяви зазвичай подають:

- органи державної влади;
- правоохоронні органи;
- органи податкового контролю;
- інші суб'єкти, яким таке право надане законом.

Стаття 348 ЦПК України встановлює вимоги до змісту заяви. У ній мають бути зазначені:

- особа, щодо якої необхідно розкрити інформацію;
- банк, який володіє інформацією;
- обсяг інформації;
- правові підстави для розкриття.

Частина перша статті 349 ЦПК України передбачає:

*«Суд розглядає справу в закритому судовому засіданні за участю заявника та представника банку.»*

Закритий розгляд є обов'язковим, оскільки йдеться про інформацію з обмеженим доступом.

У разі задоволення заяви суд у рішенні чітко визначає, яка саме інформація підлягає розкриттю і кому вона має бути надана.

## 7. Додаткові категорії справ у чинній редакції статті 293 ЦПК України

У чинній редакції статті 293 ЦПК України передбачені також дві додаткові категорії справ окремого провадження.

### *7.1. Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх*

Ця категорія з'явилася у зв'язку з прийняттям законодавства про азартні ігри. Вона стосується випадків, коли особа через залежність від азартних ігор ставить себе або свою сім'ю у тяжке матеріальне становище.

Такі справи розглядаються судом за заявою членів сім'ї, законного представника або інших осіб, визначених законом. Суд перевіряє наявність залежності та її негативних наслідків.

### *7.2. Розкриття професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках*

Ця категорія справ пов'язана з доступом до професійної таємниці учасників ринків капіталу. Вона має подібну процесуальну природу до справ про розкриття банківської таємниці.

Суд розглядає такі справи в закритому судовому засіданні, а в рішенні має чітко визначити:

- яка саме інформація розкривається;
- кому вона надається;
- у межах якого провадження чи правовідносин.

**Узагальнення**

Усі наведені категорії справ об'єднує те, що в них відсутній класичний спір про право, а суд не вирішує питання про належність права одній особі та заперечення його іншою. Завдання суду полягає у підтвердженні певного юридичного стану, наданні дозволу, контролі за дотриманням прав людини або створенні юридичної підстави для подальших дій інших органів.

Водночас кожна з цих категорій має власні особливості щодо:

- суб'єкта звернення;
- підсудності;
- кола учасників;
- строків;
- змісту заяви;
- доказів;
- змісту судового рішення.

Саме тому при розгляді таких справ необхідно застосовувати не лише загальні положення статей 293–294 ЦПК України, а й спеціальні норми відповідних глав книги IV ЦПК України.